

4/2/78

9.500

Ковачић

|| Н Р И Л О В И

ЗА ПОВЈЕСНИЦУ

ВОКЕ

КОТОРСКЕ ||

издао

РИСТО КОВАЧИЋ

Свесчић први

У ДУБРОВНИКУ
Печатња Др. Претнера
1878.

ПРЕДГОВОР.

Књига би „I miei ricordi (Чеге се спомињем)» Талијанца Максима Од Азељио (D' Azeglio) имала бити у Италији што је у Инглеској библија, ко пак преведе извод важнијега на српски језик, дароваће Српство низом савјета, што му ваља испуњати да у истину постигне за чим иде : да свој у своме буде, реално моћан опстојати народом међу народима, кријешким у дому као и напрам вањштинâ.» Овако пишем три године назад књижду . . . не би ли ми рекао «Преведи ти!» да му превод дам на штампање; кад прије, него ће да ми одговор стигне, заори се глас, Боже! колико жељен и вапијан! е је дични Србин Ергевоац нанишанио на свог петовјечног крвника, по сред га пакленог срца погодио и развио у свом Невесињу српски кретах Југовића, а Босна, српски понос, и Стара Србија, српска чезња, одјекнуле и зовнуле дичне српске кнежевине да испуне дужност, на коју их вапију братска крв, сјенке падших с вели-

ким Милошем, «чудом витезова», као и образ пред напредним свијетом, који може да цијени достојна својим у своме бити само радећег за ово према овоме. Одговор није могао бити тако ово: «Нема сад ко читати: сад све лети у јуначки, жуђени, свети рат; Босна «поносна», Ерцеговина «јуначка», Стара Србија «китна», красни дјелови српске државе, не чујеш? све то виче: Никола! Милане! Милане! Никола! дичне наше војводе: ово је драго камење красне српске круне, које ваља да сабирате и као свијесни свог положаја и знајући да ништа на свијету не може замукнути повјесницу! Напријед дични српски кнежеви! доведите браћу да браћу ослободе! уједините раскомадано! испуните обећано:

«Онамо покој добићу души
Кад Србин више не буде роб!»

Кад пак дични српски кнежеви чуше глас своје браће, и сложено својим лијепим војскама лијепе српске заставе даше, и Српство могло већ да као истину пјева:

«Весели се праху Немањића,
Немањића и Грбљановића,
Јер ће ваше круне засијати
Како јарко сунце на истоку,
Знамена се ваша развијати
Над велике ваше развалине!»*)

*) П. П. Његуш, »Шћепан Мали«.

кад се Српство овако оноштени, што сам могао друго, него кликнути : «Слава ти, Боже правде!» и својим Преводом ad acta.

Инглези не дадоше да кнежевине вапају браће задовоље: оружјем и људма Инглези бранили своју Турадију. Аустрија је напрам Инклеске сретнија, али се Турци још опиру, и док пану исто Српству није до великог читања, и драже ће бити штогод хисторичкога, за то остављам Превод иза ових Прилога.

Ко жели да неколико примјера Превода види, ево му их :

«Ја сматрам јунацима оне само, вели Азељно, што жртвују себе за другога, а нипошто оне што жртвују другога за себе.

«Италија се од дуго доба бори да се уједини и начини народом важним. Борба с душманом чудесно је сретна, али није ово најтежи посао. Најтежи је посао, што су до сад Талијанци радили само да помладе Италију, а не да и сами престану бити стари Талијанци са својим старим манама: што су се бринули да реформирају Италију, а ниједан се нигда није сјетио, да ваља прво реформирати себе. Италија, као ни један други народ, неће бити народ важан, уређен, добро управљан, силан како напрам туђина тако напрам унутарњих сектара, слободан и способан владати се по себи, докле год се и велико

и мало и средње, свако у своме колу не научи испуњати своје дужности добро, или барем како најбоље може. Испуњање пак дужности на чему почива? На хоћењу испуњати их и увјерењу е ово ваља чинити, не за то што забавља и користи, него зато што су дужности: Ово хоћење, ово увјерење, сачиња драгоцјено својство, што се зове к а р а к т е р (значај.) Прва је потреба Италије, да јој се Талијанци начине људи великог и јаког карактера.

«Мог су оца бројили међу боље војнике наше војске и човјеком, ког ништа на свијету није могло нагнати да изневјери своја начела, а у исто доба неизмјерно добра срца и човјеком, који би свој живот био прегорио да поштеди фамиљу од ма које туге, а у исто доба и који би био пуштио да је сву на очу му покољу, прије него се изневјерио дужности и части.

«Мајка ми прими објаву да јој је муж у боју бијући се међу првима поштено погинуо. Отпечатимо завјештање што је био написао пред одласком на бојиште, и један је чланак говорио: «Ако погинем у боју, молим моју жену да се не обуче како је обичај, у црно, него на против да се обуче у најсвечаније ођело, јер, пошто ме поплаче да одоли срцу, има сматрати врло срећнима и себе и мене, што сам могао изгубити свој живот за владаоца и наш народ.»

Ништа Азељо не препоруча колико карактер, и ни њиме сам. И нек овај карактер не буде суров као што био Римљанина Катона, нек буде њежан као онај Талијанца Орсина (Orsini) у писму што пише грофичици . . . својој љубезници; ево му главнога:

«Мила и драга . . . Ни плач ти, ни молбе, не могу преиначити што ме допало, ни задоцнити ми одлазак. Али буди увјерена да одлазим с душом носећом твоју слику, и поносећи се што ме така љуби, и с вјеровањем у ту љубав.

Жртвовала си ми се, и то цијеним, и цијенићу докле год будем жив. Драга ћеш ми бити у радости-ма, драга у тугама, којих има и биће много, и скојих сам ево у прољећу свог живота посиједио.

Љубио сам те јер си у несретном положају; љубим те јер си богата племенитих осјећања и у исто доба дивна, а не за сјајност куће ти, и харност ми спонтаничном ти (својевољном) осјећању прам мени, и жалење мученичке ти младости, и поштовање душевних ти својства хоће, да су чисти и горући и да буду свети и вјечни заиграји срца, што их твоја својства у мени будише од дана кад сам те првом видио, сретног дана, што ми нигда с ума поћ неће!

Сад је мој живот у руци другота, а не у мојој. Немогу да ти речем него једино, да ћеш онда, кад чујеш за моју смрт, поносно моћ рећи: Љубио ме, и пао је за Италију. Збогом.»

Могло би се коме од ближих ми знанаца учинити, да ово писмо наведох и за љубав М. м. А што се још није рекло? Ја хајем само за говореће отворено, очи у очи; обазирем се на противнике, само кад поступају леално; што ми ко говори иза леђа, не слушам; вријеме пак носи истину, и правда ваља да побједи; (Weg zu letzt lacht, lacht am besten) (Најбоље се смије, ко се смије најпоследње), вели Нијемац.

Ухвам е ће наћи, да сам добро почео испуњавати обећање, кога поздрављам опоменом жарке српске душе милога нашег Бранка:

„Колико смо спрема мјесечине,
Колико смо ми стајали пута,
Сјећали се прелепе старине,
Проклињали та времена љута,
Па се клели ноћом и тишином,
Клели страшно, Богом и истином,
Ударити тешкој маглуштини,
Маглуштини тешкој облачини,
Ударити оној страшној ноћи,
Та лудилу и клетојзи злоћи,
Па пробудит ону српску зору
Зору ону, оној данак бјели!»

У Дубровнику, на дан Маријин, Септембра 1878.

Ристо Ковачић.

I.
БОКА КОТОРСКА
И
ЦРНА ГОРА
1797-1814.

Пише

РИСТО КОВАЧИЋ.

Јавно гони за чим му душа чезне, ријечма гради што ђелима руши; одриче се пријатељства с Пасквалом Паоли, Вашингтоном своје Коренке; републиканац је, републике смеће; на монархе виче, замонаршава се; настоји и скупим новцима уништити „Вечеру», изразе младости своје; креће да подигне Исток, враћа се обарати Запад; иде на владаре, народе бије; ужасном примједбом њежној госпођи, жалећој на маршала Тирену јер је опалио Палатинат, «Што је стало за то, ако је оно опалење било његовим основама нужно?» издаје смијерање и ђуд душе своје; од Пирамида до Москве муњевито лети и хиљаде и хиљаде мајака, старца, сестара, љубовца, ђечице, липава хранитеља, за сами глас свога имена; Москву пак освоја, да му својим пожаром крила опали: Наполеон први, ког мали свијет «великим» назива, почетак далеке, али тим кукавније, капитулације Седана и Меца поноси-

l,*

тог Францеског народа, није нити заслуживао да сврши боље, него јадним сужњем егоистичне штитнице Турака, којима и сам хтио бити учитељ проливања људске крви. Ипак заслужује да га жалим: он је срушењем млетачке републике, оне бруке републикâ, моју Боку которску, овај дивни љетниковац славнога српскога цара, Силнога Душана, ослободио од отровне шпијонске владе подмуклих тамничара.

* * *

Не бих могао карактеризирати млетачко го-спство љенше, него то учини жарка српска душа црногорскога владике-кнеза Петра II. Петровића Његуша, врлог аутора «Горског вијенца;» дакле најбоље да додам што он пише у лијелом оном драгом камену наше српске књижевности.

КНЕЗ РОГАН.

Причај што год, Драшко, од Млетака
Какав народ бјеше на те стране?

ВОЈВОДА ДРАШКО.

Какав народ, питаш ли, Рогане?
Ка' остали, не бјеху рогати.

КНЕЗ РОГАН.

Знамо, чоче, нијесу рогати,
Но бјеху ли згодни и богати?

ВОЈВОДА ДРАШКО.

Бјеше, брате, доста лијепијех,
А грднијех десет пута више,
Од бруке се гледат' не могаху.
Богатијех бјеше поголемо,
Од богатства бјеху полуђели,
Ћетињаху исто као бебе.
Сви нуглови пунани празнова,
Мучаху се да им очи прсну,
Да одеру кору леба суха.
Гледао сам по два међу собом,
Ђе упрте какву женетину,
Тјелесине мртве и лијене,
Потегла би по стотину ока,
Па је носе проз градске улице,
У сред по дне, тамо и овамо;
Не боје се чести ни поштењу,
Тек да стеку да се ками ране.

КНЕЗ ЈАНКО.

Бјеху ли им какве куће, Драшко?

ВОЈВОДА ДРАШКО.

Бјеху куће на свијет дивота!
Ама бјеше муке и невоље,
Ћескота их несретња дављаше,
Смрад велики и тешка запара,
Те немаху крви у образу.

ВУК МИЋУНОВИЋ.

А како те, збиља, дочекаше?

ВОЈВОДА ДРАШКО.

Ко м' у зли час дочекива', Вуче?
Ја нијесам ни позна' никога,
А камо ли да ме ко дочека';
Но ми она ружна мјешавина
Не даваше из куће изаћи,
Свагда граја бјеше око мене
Када хоћох по граду изаћи,
Као у нас бијеле неђеље,
Кад се крену момчад у машкаре
Да једнога не би пријатеља,
Главом сина Зана Грбичића,
Свога дома већ не ћах гледати,
Него кости тамо оставити;
А он ме је братски дочекао,
Водио ме свуда по Млеткама.

ВУК МАНДУШИЋ.

А бјеху ли јунаци, војвода?

ВОЈВОДА ДРАШКО.

Не, божја ти вјера, Мандушићу,
О јунаштву ту не бјеше збора.
Него бјеху к себи домамили,
Домамили, па их похватали,
Јадну нашу браћу соколове,
Далматинце и храбре Хрвате,
Па бродове њима напунили,
И тискај их у свијет бијели,
Те довукуј благо из свијета,
И притискај земље и градове.

СЕРДАР ИВАН.

А судови бјеху ли им прави?

ВОЈВОДА ДРАШКО.

Бјеху, брате, да те Бог сачува!
Мало бољи него у Турчина.
Бјеше једна кућа превелика,
У којој се грађаху бродови,
Ту хиљаде бјеху невољника,
Сви у љута гвожђа попутани.
Те грађаху принципу бродове.
Ту од плача и љуте невоље

Не мили се уљести човјоку.
Једни сужњи бјеху приковани
У путима на веље бродове,
Те возаху по мору бродове;
Ту их љетње горијаше сунце,
И дављаху кише и времена,
Не могаху из везе шенути,
Но ка' пашче кад га за тор свежеш,
Ту чумају и дневи и ноћи.
Најгоре им пак бјеху тавнице
Под дворове ће дужде стојаше;
У најдубљу јаму, коју знадеш,
Није горе но у њих стојати;
Коњ хоћаше у њима цркнути;
Човјек пашче ту свезаг' не шћаше,
А камо ли чојка несретњега.
Они људе све тамо везаху,
И дављаху у мрачним избама;
Сав протрнем, да их Бог убије,
Кад помислим за оно страшило.
Нико жалит' не смије никога,
А камо ли да му што поможе.
Када виђе витешку невољу
Забоље ме срце, проговорих:

«Што, погани, од људи чините?
«Што јувачки људе не смакнете?
«Што им такве муке ударате?»
Док Грбичић мени поприсапта:
«Немој такве говорит' ријечи,
«Не смије се овде право зборит',
«Твоја срећа не разумјеше те.»
И чујте ме што вам данас кажем:
Повнао сам на оне тавнице,
Да су божју грдно преступили,
И да ће им царство погинути
И бољима у руке уљести.

ВУК МИЋУНОВИЋ.

Буди ли се ти тако проричеш,
Мишљаху ли у свијет за кога?

ВОЈВОДА ДРАШКО.

Нема тога ко с' не боји чега,
Да ничега, а 'но свога хлада.
Они страха другога немаху,
До од жбира и до од шпијуна,
Од њих свако у Млетке дркташе.
Кад два зборе што год на улицу,
Трећи ухо обрне те слуша,

Па онај час трчи судницима,
Кажи оно, што они збораху,
И попридај што год и поглади.
Суд онај час она два ухвати,
Па на муке с њима у галију.
Од тога ти бјеху погинули,
Међу собом вјеру изгубили.
Колике су с краја у крај Млетке,
Ту не бјеше ни једнога чојка,
Један другог који не држаше
За тајнога жбира и шпијуна.
Грбичић се мени кунџаше:
Да су једном жбири и шпијуни
Облагали једнога принципа
Пред сенатом и свијем народом,
И да су му главу откинули
Баш на стубе његова палаца;
Како их се други бојат' не ће,
Кад могаше облагати дужда?

* * *

1797 падају Млеци. И сами кукавни начин њиховог пада показива, е нијесу заслуживали да још господују.

Њешто годину прије ступа Наполеон на млетачко земљиште, и поручује да му Република до-

пушти слободан пролаз како га је била допуштила Аустрији. Сенат се боји да Аустрија не превари, а мрзи Францезе са жестине револуције; те, нек има 12000 војске и 20 убојних бродова, прихваћа што ће републику на пропаст довести: одлучује држати се неоружане неутралности, даје се и Наполеону и Аустрији и осуђује на цијену њиховог кампоформинског мира.

Наполеон у Леобену наоди разлога, заклети се бити Атилом Млечића, и пристаје на жељу Фрања II да склопе мир, и млетачку републику осуђује да буде цијена овога мира; па брже боље слази у Млетке и сенат на подло вршење самовоље му сили, преиначује устав, наређује одбачење аристократије и проглашење демократије; војска францеска улази у град, који нигда од постања свога није туђе војске у себи видио; ваља изгорјети «златну књигу,» ваља запалити «бућинтор;» Манин, задњи дужд, кукавица, дркћући јавља народу, да је управа државе преншла у руке муниципалнога вијећа и да «велики савјет» престаје; господство «Краљице Адријатика» пада у власт францеску, да испуни прелиминаре леобенске и освети сузе мајке «Пећарића» и грозни «Мост Удисаја.»

* * *

Кад стигне глас у Боку, што се Млецима догодило и да и Бока, као дио републике, пада под васт францеску, све се узмути. Пераштани спуште дотадању, млетачку, заставу проливајућ сузе, и укопају је као светињу под олтар своје саборне цркве; али ни они, ни други градови, Котор, Ерцегнови и Будва, ће је била већина латинског закона, не смједоше од околног народа, закона рипшанског, подићи францеску. Прогањање рипшанског закона под латинском владом млетачком, плашило рипшане да ће се наставити и под францеском, те су били раденији да их закрили рипшанска, «руска», а латини се бојали ове, да не би ова била њима, што је била млетачка рипшанлуку. Кашње ће и једни и други виђети, да су се у суђењу варали, јер, нити је било уштраба латинству под владом руском, нити мале користи рипшанима под владом францеском.

* * *

Кампоформинским миром предаје Наполеон Боку Аустрији. Бокељи нијесу задовољни. Бокељи веле : «Бока није дио Републике освојен на сабљу; Бока се предала заштити Републике од своје воље и под увјетом: ако би кад дошло да ју Република не може бра-

нити, да је нема нити коме уступити нити, ни коме про-
дати, него да је има оставити у старој ње слободи,
да ради собом што јој се самој учини најбољим.»
Под овим се увјетом Котор, год. 1420, предао за-
штити млетачке републике; под овим се увјетом
предала мало по мало ова Бока. Сваки Бокељ овај
увјет зна, сваки га као аманет памти; па нит има у
Српству, који би Бокеља надилазио у памћењу слав-
них ђедовских предања, красилá српскога имена. Не
прима Бока закључак кампоформиског мира, не с Ау-
стрије, јер овог пута није имала посла ова или она
влада, него што се тицало достојанства Боке: што
се њоме поступало као каквом крајином добивеном
на сабљу: што је закључак учињен без ње знања и
привођења. Могло се коме учинити смијешно, да се
мала Бока оће да отме силама, што су кампофор-
миски мир склопиле. И кад је прва витешка срп-
ска пушка, света огласница српскога великога ус-
танка из јуначког Невесиња позвала браћу на ју-
начко кидање ропских лаваца, душмани су се Срп-
ства насмијали; па на што је изашло? на дивовски
долазак славне руске војеке под Цариград, на задрх-
тање Европе, на покорене и османлиског господ-
ства у Европи и његових пријатеља, на признање не-

одвисности дичних српских кнежевина, на ослобођење наше браће Бугара и на све што још догађаји на корист и славу Српства и Славенства носе.

* * *

Оглашење одредбе кампоформискога мира сложило браћу за дивоту : сад се не слушају гласи на задних проклињача Галилеја и Доситија, ах они проклети гласи, што су славном великоме српскоме устанку, почетом у јуначком Невесињу јуначке Херцеговине, красне «државе Светога Саве», више шкодили него сви Османлије и њихови пријатељи Инглези, вазда брутални егонсти, па уз њих и буфо-комична дрека обијесне мађарске ћечурлије, злоупотребљававше битак државе између Сциле и Кариде, те требовање јој обазирати се на извање десно и лијево, а не на унутарње махнитање турске браће, која не знам како би данас могла оправдати грозни поступак Турака у Маглају. Тицало се, како рекох, права Боке, а не хоћења или нехоћења Аустрије као оваке или онаке владе : владала само крв братска, а не ниско гледање на вјеру : владала крв вазда готова дати се за правницу, племенита крв српска. «Зло ће је поп најмудрији,» вели Питагора; у Боци био,

и брзо овој слози могао да доскочи: браћа се раздијеле, и слану и напрам Аустрији како су била стала напрам Французима, а ово доспије да се не зна, ни ко пије, ни ко плаћа, до револуције.

* * *

Што је револуција? јели ово вијор, олуја, невјера, природни феномен, што зрак бистри, чисти, угоднијим и здравијим чини? Мари ли, што знамо да се у великој револуцији францеској Мирабо претворио у Робеспјера, Робеспјер у Наполеона, а Наполеон у Људевита XVIII бивуацирајућег с Козацима на тргу Слоге?

Садашњост је род прошлости, сјеме будућности: што је Берлински когрес године нашега спасења 1878 посијао: жеће се. Оће ли ова жетва бити револуција и већа од велике револуције францеске, оће ли раздријети данашњу карту Европе и горе него је раздро српски устанак карту Турске паришког конгреса 1856? Или ће бити друго? «Ако буду руже цвјетаће (Se sagan rose fioriranno)» вели Талијанац.

Мудри је Биконсфилд уловио Ципар, да с њега Русији пријети; али сва његова дијалектика не може, да хладна, непристрана политичара увјери, е није о-

вим довео своју ненаситну Инглеску управ, ђе је «свјатаја Рус» хтио, ђе Козаково свето копље светога Ђорђа правду дијели; је ли ово извапјела праведна крв, проливена од османске звјеради инглеским новцем и оружјем, крв народа отећег слободу, што онако брижно Инглези у својој кући гоје? Је ли и берлински конгрес био онако превидентан као премјер Инглеске?

Наш је Стерија пјевао:

Ђе је Призрен славни град?
Ђе су царски двори?
Ђе Душанов златни вијек,
Што чудеса створи?

Све прогута Косово,
Оде српска слава!
Ђе су били градови,
Он ђе расте трава!

Данас су дичне српске кнежевине признате неодвиснима; али берлински конгрес остави Призрен, да гине још под турским дивљаштвом: неучини му се практичнијим, да се он ђе дични српски кнезови састану, да нови Стерија може одговорити староме:

Нађо Призрен славни град,
У њем царски двори!
Наста Српству, наста в'јек,
Што чудеса твори!

Освећено ј' Косово,
Дође српска слава!
Подигу се градови,
Ђе је расла трава!

Програм је српских кнежева добро свијету по-
знан; он гласи јасно:

Онамо, онамо, за брда она,
Говоре да је разорен двор
Мојега цара: онамо, веле,
Био је негда јуначки збор!

Онамо, онамо, да виђу Призрен,
Та то је моје, дома ћу доћ:
Старина мила тамо не зове,
Ту морам једном оружан поћ!

Онамо, онамо, са развалина
Дворова царских врагу ћу рећ:
С огњишта милог бјежи ми, куго,
Зајам ти морам враћати већ!

Онамо, онамо, за брда она

Милошев кажу пребива гроб:

Онамо покој добићу души

Кад Србин више не буде роб!

Је ли добро учинио берлински конгрес што се није на овај програм обазро? Показаће вријеме: «Вријеме је отац истине (*Il tempo è il padre della verità*),» говори славни Макјавели; дотле се ми вратимо, да видимо што ће бити од бокешке револуције.

Брда и море моћније упливају на ђуд народа, него и који други природни случаји. Три су својства свеђер била обиљежјем брђанина и приморца; лакоћа примања вањштине, љубав к слободи, дух авантуријерни: Бокељи су у исто доба и брђани и морнари: и Бокељи та три својства имају; такне ли им се дакле у слободу, такне им се у душу, такне им се у природу а не у имитирање.

Проучимо сад љепоту Боке Которске.

Интересантни су бунари и врата са суха града Задра, величанствен слап Крке, дивна грађа храма светог Јакова у Шибенику, красна ривијера кастелска, заносна госпоштина остатака Дукљанове палаче

у Сиљету, мила лођа у Лезини, изврсан кантијер:
(градиште бродова) на старој Коркири (Корчули), ча-
робан Груж, пристаниште питомог, њежног, драгог
Дубровника, «словинске Атине», колијевке Гундули-
ћа «српскога Таса,» који у полету своје жарке срп-
ске душе не уступа ни најзаносећијем се пропови-
једоцу «велике Србије,» и Пучића, заједно «Лазаре-
вих вреника потомка», «наставника младости» срп-
скога кнеза Милана, коме «под сједином» својим
пјева као да је у најбоље доба пјесника. Гундулић
говорећи у свом «Осману» (пјевање треће) о Орфе-
јевим пјесмама, вели:

«Тјем у њих се још зачина,
Што се у пјесан стави одавна
Од Лесандра Србљанина
Врх свих цара цара славна.

У њих свуд се витез хвали,
Кога круном копље обдари:
Стјепан, Урош и остали
Од Немањске куће цари.

У њих живе слава обилна,
Ку Обилић стече мудри,
Кад ханцаром цара силна
На Косову смртно удри.»

а Пучић у својој пјесми «Срби на Косову 1878»:

Тврдом стопом Србин стаде
На Косово кобно поље,
Стари крсташ разавно
Након пет сат црних љета
Откад згази Туре гадно
Туре гадно
Поље јадно.

Живо дрхћу од радости
Од радости
Свете кости!
Што су кости те ледином?
Моћи српских мученика
Рад слободе!

Гле устају!... древне с'јенке...
Та госпоцка ведре лица!...
Цар Лазаре, вођа Милош,
С Косанчићем друг Топлица,
Стари Богдан с девет тића
Девет тића
Југовића,
Те у сусрет српској војсци:
«Ој Бог с нама» у глас кличу

«Дивни наши заточници,
«Срећни млади нараштају,
«Већ дорасли нашој слави,
«Нашој слави
«И држави!

Бока Которска стоји својом љепотом до споменутих ријеткости наше драге Далмације као њеко чудо; природна љепота Боке превазилази, кажу компетентни судци, сву артифицијалну љепоту Неапола и Босфора.

Нека се зна, какав је био љетниковац најчистијег владара онога времена, српскога цара, Силиога Душана!

Овђе зелено, онђе жив камен; овђе избуљено, онђе удубљено; овђе кршевито, онђе жљебасто; овђе градови, онђе села; овђе господски двори у красним башчама жутих нарача и лемуна, онђе шуме зелене лаворике, маслиници и виногради; овђе стрм, онђе дољина, — све скоро около бистрог дивног мора, у ком се као о у зрцалу поносно огледа; па још љетне ноћи врх свега чисто плаво небо, по ком се величанствено сјајни мјесец, стари тајник љубавних заноса, мило котура и младости виче: «тешко томе, ко не љуби: љубав је створила свијет; љубав га држи: љу-

бав, Бог, живот, — то су синоними!»

Оваки контраст, овака хармонија, оваки панорама, овака дивота ваља да ћуд Бокељеву блажи. А Срби су у опће племените ћуди: кадри, како планути пламом праведног разгњева карактерне, чисто родољубне душе, тако умирити се миром разборитости' требитом свакоме народу, да буде народ међу народима: слободан, просвијећен, напредан, честит угледан: те је умјесно наш Владимир рекао, «Да нијесам Србин, желио бих бити!»

К овоме свему и ово: Бокељ иде по бијелом свијету: пут му је Магеланов, Куков и других оваких обилазника свијета познан све исто као пут од убавог Ерцегновог, грађевине српскога краља Стефана Твртка из Босне наше «поносне», до Рисна, честитога чувара српских светиња, којим нас наш «велики» старина Карадић — благо мајци, која га ролила! — с великим ученим свијетом' упознао; или до Котора, који је толико цару Душану драг био; или до Грбља, окле кнеза Лазара, српскога цара, погинулог славно бранећи славу свога Српства, родом веле; или до Паштровића, ће се родио Стеван Штиљановић, свети, деспот Српски: Бокељ лети по свему бољем, управ: по цвијету Европе, као и Америке, окле је и

дошла искра што је упалила нагомилани пра францеске револуције, којој Бока има да захвали за Наполеона и за пад недостојне штитнице, млетачке републике: и ваља да и ово благотворно на племениту Бокељеву душу дјелује: Бокељ не може пуштити, да му револуција у потпуну анархију пређе и, мучно течену по невјерној морској пучини, имовину ара; Бокељи се брзо прену и заузму да сачувају ред, без кога све на свијету пропада.

* * *

Скупили се лијепи синови лијепе Боке, красна Србадија: видите разна одијела, доламе са скупим токама, корете са злаћаним китама, бјелаче с красним гајтанима, једно пак, мило, лице, један, виђен, стас, а све ти вели: ово је род падших витешки на Косову за своје Српство, за свету слободу, за час, за образ, за поштење.

Слобода и поштење, то су на свијету једно: ђе нема слободе, нема ни поштења: «Не живи човјек о самоме хљебу,» рекао је Христос, велики слободњак, проповједник љубави, једнакости, братства, као првих увјета праве слободе, јер ђе нема братске љубави, ђе се браћа дијеле привилегијама и вјером у

којим су се случајно родили, ће поштени брат свог поштеног брата не признаје себи равним, за то што им пролазни, случајни, иметци нијесу у једној мјери, ту само туђин може добро жети: «Ко неће брата за брата, он ће туђина за господара,» стара је ријеч; ах, у братској нељубави, у проклегој неслози, и лежи тужни узрок гркоме случају Косовском:

«И преби се сабља бритка,
И златна се круна смрви,
И сврши се страшна битка,
И потону све у крви!»

Па шта је друго смело и овог пута, те се славни програм дичних српских кнежева није испунио, те се у славноме Призрену нијесу загрлили: што је друго смело, него братска неслога? па још неслога најстиднија, неслога с вјере, мухамеданства, рипшћанства и латинства, а ни једно нас не зна што је у прав вјера, него слијепо и бољи и гори слушамо оне, који од ње рентирајући им капитал чине! Ах Српство моје драго, ах поносе мој, чим се губимо! Босно наша «поносна,» Ерцеговино наша јуначка, Стара Србија наша красна! колико ли сте страдале с Рима, Меке и Цариграда!

Дакле сабрали се главари Бокешки, да се до-
говоре што им је чинити да револуција престане.
Ришњански поц шапће «зовимо Русију!» латински
«покоримо се Аустрији!» Не могу да се сложе; а
сад?

«Ах проклета неслого,
Кћери адеке змије!»

кличе нац добри Поповић,

«Ће би знала живјети,
Да Србина није?»

Ја бих рекао, да би боље било рећи:

Ах проклета неслого,
Кћери адеке змије,
Бил' у Српству живјела,
Да законâ није?

Но има ли ће наблизу, кога би Бокељи послу-
шали велесрдно?

* * *

«Диже се Ловћен поносна гора
Изнад пучине сињегâ мора;
Диже се гордо, кô цар планинâ,
Изнад врхова, изнад висина
Те Горе Црне — светога храма,

Гђе но се робства верига слама
Ножем и пушком, жртвам живота,
Поразом честим дивијег скота,
Којег би грдној пакленој жвали
Сав свијет био залогај мали.» —

По Ловћену Бока, по Ловћену Црна гора: Ловћен црногорски, Ловћен и бокешки; брда црногорска, бокешка, брда бокешка, црногорска: Бокељи по дну, Црногорци по врху: Црна гора и Бока которска — физички једно су.

Црногорац Србин, Бокељ Србин, обојица говоре једним те истим језиком, српским; обојим старина једна те, рекли једному, рекли другому, да на Ловћен изађе, или с нашим Сундечићем:

«Ако ти љубав надима груди,
Ако их чувствено за својим буди:
Узпузај, стани на кршну голет,
Да отле спустиш зјеници полет:»

један и други, Бокељ као и Црногорац, једнаком ће се душом одазвати, и кад на врху буду и поглед свој на сиње море баце, про ког је негда велико бродовље српско са српским знаменом пловило, обојица ће на заходу сунца осјећати врла осјећања нашега ах; слаткога Бранка:

«Сунце јарко, та колико реда

Тако тебе ја седати гледа,
Гледа твоје големе красоте
Пун радости и веље милоте,
Гледа тамо, па мисли назада,
Како красно бијаше некада,
Осети се Српске царевине,
Српске славе, Српске господштине,
Осети се последњег доба
Та краснога на Косову гроба.
Збогом сунце на западу јасно,
Ал' за гору заилазиш красно,
Тако красно и у таке славе
Јуначке су тада пале главе,
Углед'о се један на другога,
Попадао један код другога,
Та рад оне красне домовине
Не жалио нико да погине.
Ти већ зађе, небо је црвено,
Као да је крвљу обливено,
Ао сунце, као небо ово
Тако беше црвено Косово,
Од србињски тешки палошина
Крв с' отвори ка' морска пучина.

Дивно ли је тада Србаљ био,
Дивно л' сваки главу заменио,
Дивно л' крвцу злотворску пролио,
У њој данак дивно утопио.
Ој сунашце жића мог убаво!
Када заћеш, о заћи крваво,
Срет копаља, звекe и мачева,
Зађ' за гору душманских лешева,
К'о што онда тим јунаком зађе —
Та шта море јоште бити слађе!

Па многи Бокељи, сви Доброћани, сами сашли Црногорци; крсна имена Црногораца, крсна имена Бокеља; ношња доброг дијела Боке, ношња црногорска: Бока которска и Црна гора — и етнографички једно су.

Дуго Бокељи били под владом, под којом и Црногорци: дуго доба већи дио Боке био дијелом Зете, српске војводине, славне мајке славних Немањића, српских краљева и царева, као и мањи дио, крајине рисанска и ердегновска, дијелом Захумља, такође војводства српске државе.

Красно је читати Љубомиров опис срца Зете: *)

*) Љубомир Ненадовић »Дојчиновић Војни.« Орляк 1867.

«А питома Зета, као леја ружа
Низ дуго језеро по равнини с' пружа;
Као рај некакав лепо се зелени,
Млоги спомен срце заигра у мени:
И моје и опште ја се туге сјетим,
И млога времена мислима прелетим.
Ах! то негда српска царевина бјаше,
Краљеви и бани онуда владаше.

Кроз највише оне несрећне планине,
Славило се српско неугасно име:
Дизале се цркве, зидали градови,
Дачили с' јунаци као соколови.
Пре Косова ту је оно свето крило
За јунаке српске и витезе било;
Хиљаде се дигло одатле племића —
Та то је колевка свију Немањића.»

Умрије цар Душан, умрије на путу у Цариград,
умрије на великом путу да гњиле чуваре врата Ев-
ропе измијени својом чилом Србадијом и тако за-
пријечи пријелаз у Европу азијатској куги дивљих
Турака. Умрије силни цар, аутор законика, ком ни-
је било пара у оно доба, умрије Душан, славан цар,
на славну путу. Тад:

«Великаши, проклете им душе!
На комате раздробиле царство,
Почеше се крвнички гонити,
Српске силе грдно сатријеше.
Великаши, траг им се утр'о!
Распре сјеме посијаше грко,
Те с њим племе српско отроваше.
Великаши, грдне кукавице,
Постадоше рода издајнице.
Бог се драги на Србе разљути!
Седмоглава изиде аждаја
И сатрије Српство свеколико
Клеветнике грдне и клевету.»

На то Бока которска пређе под угарско па под млетачко господство; али ни у дијелу Боке, бившим дио Зете, не престану владике црногорске, као ни у оном што је био дијелом Захумља владике захлумске, црквом управљати, и опомињати овим на негдање јединство. У исто доба Црногорци били Турке, Бокељи били Турке, једни и други што за свој рачун, што за рачун Млетака; Црногорцу нестајало пра, Бокељ му га додавао, свједоче красне пјесме «Огледала србског» изданог од владике Петра II у Биограду 1845. Од ових пјесама једна је:

«Стан полако Рогоје, много ти је обоје»

или

«Бој Црногораца с Турцима год. 1750.»

Од ње ево нешто овђе:

Књигу пише од Босне везире
Пошиља је ломној Гори Црној,
У манастир на поље Цетиње
Василију Петровић-владици:
«О владико, црни калуђере!
Пошљи мене харач Горе Црне
И дванаест младих ђевојака
Од дванаест до шеснаест љета
И сувише Бјелу Станишића.
Ако ли ми то послати нећеш,
Кунем ти се вјером и кураном
Да ћу Црну Гору похарати,
Поробити мало и велико!
Што је мушко и старо и младо,
Погубићу сабљом свеколико,
Што ли женско младо и лијепо,
То ће бити у робство узето.»
Кад владика књигу разумио,

О н сакупи од земље главаре,
Главарима књигу кажеваше.

Кад главари књигу видијеше,
Сваки мисли што ће који рећи :
Вели Милић протопопе Јово :
«Ја говорим, ками да му дамо!
Јер сам волим изгубити главу,
Нег срамотно вијек вјековати».
Рече сердар Поповићу Стано :
«И ја велим да му ками дамо!»
Сви остали ово потврдише
И заклетву страшну учинише
Да му нигда ништа неће дати,
До студена и тврда камена
И живога огња из пушака.

То владика једва и чекаше,
Па весео перо прихватише
И везиру тако одговара :
«Чудим ти се, босански везире,
Што будалиш и у књигу пишеш,
Да ти пошљем харач Горе Црне
И дванаест младих ђевојака :
Послаћу ти за ђевојке младе
Од вепровах дванаест реповах,

А за саму Бјелу Станишића
Од овнова дванаест рогова,
Да то носиш на турбану твојој,
И сувише дванаест камена,
Да их пошљеш цару за хараче;
Нека знате што је Гора Црна,
Да за Турке не рађа дјевојке,
Но за своју ћецу Црногорце,
Који би се пријед ископали,
Него једну теби уступили,
Једну стару, ћору и сакату,
А камо ли младу и лијепу,
Пак нам удри кадгод ти је драго.*

Кад везиру књига допанула
И кад зачу што му књига каже,
Од великог јада и чемера
За браду се руком ухватио,
А о патос ногом ударио,
И срдито војску сакупио
Од све Босне и Херцеговине,
Па ћехају дозива својега:
«Иди слуго ломној Гори Црној,
Роби пали села и племена,
Што је мушко и старо и младо

d

Све сиједи, никога не пушти;
А што женско видиш по прилици,
Младо роби и на силу турчи;
Довед мени робиње лијепе,
А остали шићар, што добијеш,
Од њега ти ништа узет нећу.»

Црногорци војску дочекаше
Али ево муке и жалости
За јунаке младе Црногорце,
Нестаде им праха и олова,
А купит га није не могаху,
Јер Млечићи бјеху забранили,
Под пријетњом самрти жестоке,
Да им нитко ништа не продаде.
Но Бог посла, била њему хвала!
Од Приморја*) добра пријатеља,
Који ноћно дође и додаде
Неколико хиљада фишека,
Бог му дао души спасеније!»

Па пјесма, исто у «Огледалу србском:»
«Шћепан Мали»

или

«Бој Црногораца с Турцима и Млечићима 1767,»
од које такође ево нешто овђе:

Књигу пише дужде Млетчанине
Пошаље је турскоме султану:

*) Од Воке: из Рисна.

«Али не знаш, честити султане,
Ал не хајеш ни обраћаш главе,
Што се један чоек огласио,
Под именом цара русискога,
Међу наше земље и државе,
У проклету ломву Гору Црну?
Шћепан мали зове се именом,
За њега је народ пријенуо,
За цара га сваки припознао.
Он је једна лажа и будала,
Ма би нама мога' додијати
И народе наше побунити
Из крвава крша хајдучкога.
Знај, султане, драги пријатељу!
Од тога ни лако бити неће,
Но сакупи силновиту војску,
Да ми Црну Гору похарамо,
Да од врага неостане трага;
Поставићу војску по граници
Од крај Бара до поља Грахова,
Што утече испод сабље твоје,
Не ће утећ испод мача мога.»

Кад султану ова књига дође,
Он накити три ситна фермана,

Један посла Босни поноситој,
Други равној земљи Румелији,
Трећи посла тврдој Арбанији:
«Три везира, три моја већила!
Силновиту војску сакупите
Црној гори њоме окрените,
Удрите јој с краја свакојега,
Помоће ми дужде од Млетака,
Ви од поља, а он ће од мора,
Док се ваше смијешају војске.

Кад везири примише фермане
Покупише силновиту војску,
На границу дошли црногорску;
И Млечићи поставише војску
По граници крајем Горе Црне.

Црногорци кад то видијеше
Међу собом сабор учинише,
Сабор већи на поље Цетиње,
Те наредбу дивно направише.
Отолен се они подигоше,
Свак отиде на своју границу:
Десет хиљад војске црногорске
Проћу силе турске и млетачке.
Црногорци Турке дочекаше,

Но ка' ће се, брате, одржати,
Одржати, али побједити,
Десет хиљад војске црногорске
Сто двадесет хиљада Турака?
Ал се кољу јадни Црногорци
Два мјесеца од године дана.
Сваки данак а све без престанка
Јуришају три царска везира,
Да превале преко Горе Црне
Да с' састану с дуждом пријатељем;
Ал не дају млади Црногорци,
Већ бој бију а крв проливају.

Него ево муке и невоље
За јунаке јадне Црногорце!
Нестаде им праха и олова,
Набавит га нигђе не могаху,
Што с мртвога не узму Турчина;
Но Бог јаки и срећа њихова,
Бог им даде добра пријатеља
Од бијела Рисна на крајини,
Те им посла праха неколико
У њихову јуначку невољу.

Бокељу требало, Црногорац вазда братски и ви-
тешки у помоћ притицао; Бокељи и Црногорци дије-

лили срећу и несрећу тако, да нико не би био ре-
као е су политички раздијељени, е Црном Гором вла-
да Црногорац, а Боком туђин, Млечић. Ова свена тра-
јала све до пада млетачке републике.

Сад, над бокешким главарима требало озбиљног
савјета, који ће их сложити, на прави пут извести,
смирити: ће да га потраже прије, него у Црној го-
ри, е којом их оволико разлога веже?

* * *

Цетиње је поље мукло, *)

Мукло као ноћ тихана ;

У крше се ту завукло :

Тврди крши са свих страна. —

Кад е Ловћена муња кресне,

А гром силан силно тресне,

О Јабуку 1) груне јека,

К Ђинову се брду 2) сломи,

Па је Орлов-крш 3) дочека

И ужасно сву разломи ;

*) Сундечић »Петров-дан на Цетињу« Орлић 1866. 1) Јабу-
ка од сјевера; 2) Ђиново-брдо од југа, и 3) Орлов-крш
од запада, три су повећа брда, која се дижу околџ Це-
тиња.

Ил' кад плахи вјетри сучу
Кроз гребење оно тврдо,
Те зазвижде и захучу,
Да се дрма дô и брдо :
Јек громовит, ука така,
Ону муклост тек растресе
Уз стравичне урнебесе,
Да претрне душа звака.

Ал' изиђи на уранку,
На уранку Петров-данку,
На Цетињско поље, брате,
Па да видиш тад живота :
Дивота је то, дивота!...
Јеси л' гледо китне свате? —
Јеси л' пирну радост слуша? —
Ту је свата, ту је пира....
Ту ти сласти пуна душа ;
Пусто срце нема мира ;
Видећ цуре и одиве *)
Видећ момке лаве живе ;

*) Одива је у Црној гори, својој родбини, удата женска глава у друго племе.

Видећ снаше, као јеле,
Снаше здраве, младе, б'јеле;
Видећ токе и ћердане,
Низ рукаве златне гране;
Видећ пусте леденице *)
И доламе злаћенице;
Видећ гује јатагане,
Турском крви намазане:
Ово ти је, брате, ово,
Старо племе Душаново,
Што нешћеде скучит врата
Под мач дивљег Азијата,
Но на бар'јак крет постави,
А слободу бранит рече;
Па се за њу с врази дави,
Ево пети вијек тече. —

Ипак је Цетиње Србину лијепо, и осим Петровдана, вазда. На Цетињу, на столици славнога Иван-бега сје-ди владар слободне, витешке Црне горе, славе Српства и свега у накрет Славенства.

«Црна - горо, ти си колијевка Српске слободе.

*) Леденице су врста малих у сребро окованих пушака.

Што је стара Зета у накрет од Јаворја до Котора, па од Захумља до Дрине и до Бојане, стекла јуначке славе; то је наслеђство твоје, висока Горо.

Пали Немањићи, пало Немањића царство: пропала србска царевина.

Али непропаде српска слобода: јер ти Горо, кроз вијекове подхрањујеш неугасими плам србске слободе.

Народне пјесме широм по Југу; царске моћи кроз све Србске задужбине: то су Црна-горо, књиге твоје споменице; јамци твоје будућности.

Десет Немањића, од свога срца народу си дала: дала два пуна вијека србског величја.

Кад први твој Немања из Дукље завлада жупом Рашком, ти си Црна-горо, Немањи сватове спремила.

Зетском китом, у коло Стефан окупио Србију, Арбанију, Херцеговину; дода руку Мацедонији, Босни, Приморју.

Сава, први Српски надпастир, порастворио Србству врата науке и просвјете.

То је Црна горо расад рукосада твога: плам упрета Ловћенскога: јато гњезда зетскога, *) «Овако наш

*) »Орлив«, црногорски годишњак за год. 1867. На Цетинју.

Павлиновић у својим «Староставним књигама», осим што жарно пјева своме онда побратиму Сундечићу (у 95 бр. «Narodnog lista» за год. 1864):

Хај полети, мој соколе сиви,
Хај полети уз клисуре љуте;
Ту је теби мило самовање,
Ту је теби старо царовање;
Око, крило, грло бистро-сјајно,
Висје, поље, брђе завичајно.

Сретно, пођи, Иво, побратиме,
Добром срећом, бољој постојбини!

Хајде сбогом Гори-Црној
Тврдој нашој заклоници.

Ту недопри Турска сила,
Ни латинска мудролија;
Ту се братски братом зове,
Ког нам мајка породила.

Ту је мудрост и светиња
Жив'јет, умр'јет, поб'једити,
За крет частни, за слободу
Све на св'јету прегорити.

Па погледај, сив соколе,
Са високе Црне-Горе,
Кроз прамене магле густе
На све наше стране пусте;
Гдје долинам снопље лежи,
На крстине накладано,
Уза снопље братска чела
Топузном измлаћена.
Викни, кликни, пјевац буди
Роду своме затурену,

Па кад врнеш поглед мирни
На кршеве Црне-Горе,
Узми св'јећу Владичицу,
Што на гори на Ловћену *);
Па је снеси, свештениче,
На Цетињске дворе б'јеле;
При њој пиши ти гласнике
Накрет дому рода свога,
Од јуначке Горе-Црне;
Пред љом читај књиге ситне
За брђане мученике.

*) Петар Петровић II. пјесник Горскога Вијенца је сахрањен на врх Ловћена.

При тој св'јећи ум'јесеној
Наших пчела родним соком,
При тој св'јећи ужеженој
Српске душе чистим пламком,
Разаће се тамне тмине,
Што су нам се удомиле,
И кроз туђи бл'јеск јалови
Све то веће загустиле.

Тад ће синут наше знаме
У тој мудрој људској књизи:
Тада неће капа бити
Неум'јења груба знака,
Нит ће срце јунацима
Само купат под токама:
Него ће се народ звати
Свог имена и одјела;
Народ дивни особити,
У свом дому домовити,
А у људству гласовити.

Па како-но данас ејају
У пропасти нашег дома,
Црногорска брда дивна;
И како се барјак вије,

Црногорски данас први
Гдје се бори, крвца лије,
За крст частни, за слободу;
Тако ће се Црногорској
Име знати, Књизи првој;
Јер ће она горски в'јенац
Сродних писац' почимати;

Збогом дакле, приб'јег ходи,
Јер те Божја рука води,
Слободњака, поштењака,
Родољуба, зор-пјесника,
Гдје слобода настани се,
Гдје поштење добива се,
Гдје се пјесма сама ори
По слободњој Црној-Гори. —

Црне горе, оваке славе, Цетиње столно мјесто:
куд му веће љепоте на свијету!

* * *

Човјек стаса и образа, скока и погледа, срца
и деснице, ума и разума; благ и озбиљан, љубезан и
оштар, искрен и обазрив; свештеник и свјетовњак,
владика и кнез, војвода и дипломат: ово био Петар
I. Петровић Његуш, «Свети», он сједио онда на Це-

тињу, и бокељски главари пошљу онђе по савјет овог великог човјека, Црногорца, Србина, брата свога.

«Што је браћо Бокељи, соколови моји!» упита владика посланике обичном својом љубезљивошћу и веселости, што долазника вазда слободи.

— «Знаш, свети владико,» одговори вођа посланика, знаш љепше но ми што се догоди од Републике и што се од нас оће: него свјетуј за оба свијета, што ћемо!»

Мудри владика знао добро све, а најбоље ћуд бокешке Србадије, е се ништа не може силом њоме учинити, а на лијепе као јагњаци, те свјетуј како се најбоље могло: да установе привремену владу и редарство, док се види крепос одредаба кампоформиских, па ако се види е није друге, нека признаду власт цара римскога (аустријанскога) под увјетом, под којим су признавали млетачку.

Бокељи прихвате једнодушно владичину поруку, а Будвљани га замоле, да међу њи сађе и наглашену владу и редарство постави.

Уредбу владичину у Будви описива сувремени каноник онога града, доктор Антун Којовић.

«Сјутри дан одма,» пише др. Којовић, «по свом доласку у Будву, владика постави грађанско редар-

ство, које прозове буљук, и које је пазило на сигурност града, и обављало њеке судничке после како у граду тако у Паштровићима и у трим опћима, Мајинима, Поборима и Брајићима, и увјери нас да ће нам бити чуван, па је и био, и живот и иметак, ради чега Будва га именује ње «спаситељем штититељем и јединим судијом»; и кад би дошао когод из опћине паштровске, или из трију опћина (Мајина, Побора и Брајића) да му се жали или да што моли, буљук би одма пошао у кривца, разабрао посао, кривца глобио у новцу и штету коме би била учињена одма намирио.*»

Али ми ништи не показива мудрост и правичност владичину прама већини браће латинскога закона, која онда нијесу могла мислити другојаче него је допуштао дух времена оностранога, као ова Којовићева биљешка:

«Кад је Будва била у власти владике црногорскога Петра Петровића, обратe му се ришћани (православни), да им допушти да ограде у њој цркву.

*) Биљешке савременог писца, каноника дра. Којовића, Будвљанина, што долазе у другом свешћиву.

Владика их савјетује, да овим питањем не хитају, и послушају га, па кад град дође под владу ћесарову одрже ову жељу.» *)

Много је помогло, да Срби бокелски латинског закона буду увјерени е их владика Петар, владика закона ришћанског, неће преварити, такођешто су знали да га аустријски цар љуби. Аустријски цар годину пријед владици много и много ваљао : не смије се заборавити, и велика је час Петру II, што у «Слободијаци», да свијет види е Србин зна бити харан, пјева :

«Франца Првог син велики,
И Вијене трононосне,
Владац збиљски по дјелима,
Цар Леополд безсамртно
Живи славним спомињањем
У народу Црногорском
За прах, што им даде исти
У витешку њину муку,
Којим силу те аждаје
Од Бојане Тихоносне
Раскрхаше, посјекоше.»

*) »Виљешке« с. п. к. дра Којовића, што долазе у другом свесчићу.

Кад аустријски ђенерао Рукавина дође у Далмацију и приспије под Трогир, обавијешћен о свему послу Бокеља, као и о поступању мудрога црногорскога владике-кнеза, пише му е зна «да ствари (бокешке) стоје добро у његовим рукама.»

У Августу 1797 Аустријанци заузму Боку.

У Октобру појави се под Дубровником францеска флота и заповједник јој Брие (Brueys) поручи Аустријцима да из Боке изађу, иначе да ће их доћ изагнати. Заповједник аустријски Турн не зна шта ће, него се обрати црногорскоме владици-кнезу, да стане са својом храбром Србадијом, својим храбрим Црногорцима, на браник интереса пријатељске Аустрије. Црногорски је владика-кнез тако оправдао вјеру што је Аустрија у њега имала, да му је цар аустријски послао дар. Овај дар преставља, пише гроф Турн владици «у одвећ красном мозаику изворни храм Слоге у Риму, символ који са свим приликује оном што сте ви у садашњој згоди показали.» *)

Побједе Наполеонове догнају, да се Аустрија 1805 у пожунском миру обвеже уступити Французима и Далмацију с Боком, и аустријски заповједник

*) Милаковић, Историја Црне горе.

барон Кавалкабо јави Бокељима овај уступ. У ово се вријеме налазио у Крфу руски вицеадмирал Сењавин: чувао је од Францеца Јонске отоке. Бокељи, стари поморци, видећи да би Сењавин, вицеадмирал братске Русије, у великој неприлици био кад би Францеци узели Боку, пошљу на Цетиње миломе црногорскоме владици-кнезу по савјет, и обећају не пуштити Францезе, док их устече, ако им одлуку одобри и дођу у помоћ браћа Црногорци и бродовље братске Русије.

Код владике био заступником Русије статски савјетник Санковски. Овај уважи предлог бокељске Србадије, своје браће, и би поручено Сењавину да у Боку дође, и владика позове велику народну скупштину својих соколова Црногорца, и јави да ваља Боки у помоћ трчати, а особито кад оће да се бори за славни барјак руски. Радосно дични Црногорци прихвате владичну жељу, сађу с њим у Боку, и владика — црногорски владика-кнез — предводи Црногорце и Бокеље.

Ерцегнови је на вратима Боке которске. Зна владика, ваљани стратег, вриједност му положија.

Владика сувом, руско бродовље морем, фебруара 1806 стигну под Ерцегнови, и аустријски им га

повјереник маркиз Гизелиери преда. Руски командант не хтјење примити клуче Ерцегновога из Гизелиеревих рука, него чини да их овај преда мјесним народним главарима, па да му их даду ови. Овог су се система Руси и по другим бокељским градовима држали: пише доктор Којовић*) да су овако поступили и у Будви.

Сјутрадан црногорски владика-кнез, црногорски губернатор Радонић, Санковски и Ришњанин граф Марко Ивелић, пођу с командантом дошлих руских бродова Белијем у манастир Савину, и овђе владика благосови заставе што су биле одређене да се развију на бокељским градовима. Пријед него ће владика предати ове заставе главарима бокељским, рече им: «Испунила Вам се жеља, храбри Словени! Већ видите међу вама давно очекивану по роду, вјери, храбрости и слави браћу своју. Моћни цар руски прима вас у број своје ђечице. О нека буде благосовен промисао господњи! нека вам буде вазда у памети овај радосни и сретни дан! Прије пак него вам предам ове благосовене барјаке, треба да положите заклетву да ћете их бранити до посљедних сила.»

*) Биљешке дра. Којовића, у другоме свесцију.

Мало дана прође, а чује се да је сенат дубровачки наканио пуштити Францезе да про његове земље пређу на Боку. Владика брже боље пошље чету својих људи на границу републике дубровачке, да привеже сенат за неутралност.

Сењавин дозна што је од Боке, те дође, и Котор га свечано дочека. Кад Сењавин уреди посјед Боке, пређе да Францезе и из Далмације ћера. На овоме путу Сењавин, позван, сврати 6 Маја у Дубровник и склопи са сенатом овај уговор: «Колико се чује да је францеска војска ступила на земљу републике, град ће Дубровник примити руску посаду, а правитељство наоружаће грађане да заједно војују с руском војском проти Францеа.»*) Кад се пак чује у Дубровнику колико је војске Францеске дошло у Далмацију, неки сенатори улуче прилику да уговор сруше и успију, ал и пропаст вјечну на државицу своју навуку.

Кад владика разумије поступак Дубровчана и да се францеска војска њиховом земљом ближи Боки, оде јој са својим Црногорцима и Бокељима на сусрет. Сењавин био отишао у Тријест. Кад Сењавин

*) Милаковић, Истор. Ц. г.

чује у Тријесту посао Дубровчана, брже боље доле-ти у Боку те бродовљен под Дубровник, а са сува већ био више њега владика, те затворе Францезе у њему.

Мјесеца Јунија, управ кад је изгледало да ће се Дубровник са својим Францезима предати, стигне наредба од руског цара, Александра, да се преда Бока Аустријанцима, да је ови предаду Францезима, јер се ово од Аустријанаца захтијевало, па Александар хтио повољити аустријанскоме императору. Ова наредба смути Бокеље тако, да их је одма већи дио отишао с бојишта и тим проузроковао да се и Сењавин и владика оставе Дубровника и врате такође у Боку.

Сад замоле Бокељи, да им се допушти послати рускоме цару, да их не пушта Францезима.

26 Августа стигне наредба од руског цара, да се бојевање с Францезима настави.

Били се Францези добро приближили Боки.

2 Септембра удари граф Ћорђе Војновић, из Ерцегновога, с Вуком Ћуровим Радонићем, Његушем, на Францезе и добро их отисне. Владика пак чинио чудеса. 16 Септембра Ришњаних граф Сава Ивелић са својим Ришњанима узме на јуриш Вучије

ждријело и овим нагна непријатеље да узмакну у Цавтат, ђе се налазио и новодошли им вођа, ђенерао Мармон (Marmont). Сутрадан бише Руси, Црногорци и Бокељи код Цавтата.

Мармон је имао војску, која потисне противнике до бокешке границе. Владика се и руски ђенерао Попондопуло намјесте по Мојдежу и Мокринама, да не пуште непријатеља Рису.

Око Ерцегновога Францези почине што је починила војска црногорска и бокељска око Дубровника у које наш старина Медо изговара :

«Паде јастреб у голубје гњездо.»

Мармон се увјери — упамтимо: добро Мармон! — да су Црногорци и Бокељи љути лавови, и да би га ова храбра Србадија могла лако и опколити :

И зорица забијеље дивно,
Па се маша у злаћана њедра,
Отуд вади оно сунце јарко,
Пружи њега више горе чарне,
Показа га цијелом свијету.
Сунце с' оте, уз небеса оде,
Сјајне луче просу на све стране*)

*) Бранко, Хајдуков гроб.

и јунаци Црногорци и Бокељи угледају, ће Мармон бјежи!

Вијест, да је Наполеон навалио на Пруску, с којом је Русија била склопила савез, заустави Сењавина, Мармона, владика и његове Црногорце и Бокеље од даљег бојевања очекују да судбину Југа ријеше догађаји на Сјеверу.

Францеси 2 Октобра 1806 сатру Пруску, и Наполеон опојен славом полети на завезницу јој Русију и најзад побједом код Фридланда (2 Јунија 1807) принуди Александра, да склопе у Тилзиту мир. У овоме миру (25 Јунија) обвеже се Александар предати Боку Французима. По овоме Лористон 29 Јулија 1807 прими Ерцегнови а 31 друге градове бокељске.

Бокељи около градова нијесу никако могли да се Французима обикну. Црногорци им помагали. Ово тако расрди Наполеона, да «јесени 1808 укине црногорскоме владици духовну власт над Боком» и метне је у установљену православну епископију далматинску.

Тилзитски мир био при концу год. 1810 да се прекине. Година 1811 прође у преговарањма и припремама за ратовање У почетку 1812 би извјесно да ће Наполеон на Русију. У то се налазило нешто

инглеског бродовља под Висом. Францески командант Котора, Готије (Gauthier,) слуги да ће Инглези, кад Наполеон ступи на руску земљу, позват Црногорце проти Францеца у Боки, те пише владици, да им не вјерује: «Инглези су ниједне вјере!» пише Готије.

Кад је Наполеон у Русији напредовао, инглески пуковник Донез пође на Цетиње и савјетује владику, да сађе у Боку ослободити је од Францеца. Владика обећа саћи кад се увјери да су Инглези с Русима; и увјери се и сађе, и мало по мало помоћу Инглеца опет Боку освоји. Ово било Септембра и Октобра 1813.

Францеци су се држали још само у Котору. Владика сазове бокељске главаре да уреде управу и ту дођу до мисли, да Црна гора и Бока у непријед сачињају једну земљу и једну судбу дијеле, и писмено се на ово дне 29 октобра 1813 обвежу. Писмена обвеза гласи:

«Двије пограничне земље, Црна гора и Бока, заклињу се узајмно Господом Богом, да ће једна другој бити вјерне и свагда, у сваком случају и догађају, остати уједно састављене.»

За овим владика заведе привремену владу за обије земље и назове је «централна комисија,» коју

су сачињали девет преставника (депутата) из девет бокешких опћина и девет преставника Црне горе и Брда; пресједник био владика.

Кад владика све уреди, извијести потанко руски двор, и пошље Саву Пламенца који ће на уста исказати, што писмо не би казало:

«Не може се никад исписати,
Ка' из уста у уста предати;
Чешће језик него писмо каже,
У писању штеде се ријечи»

(«Шћепан Мали»).

Око половине Декембра дође у Боку глас, да јој се приближује неколико војске аустријанске да ју заузме. Кад то чује владика, напише два писма, једно ђенералу барону Томашићу посланом да буде намјесник далматински, а једно ђенералу Милутиновићу, који је војску предводио, и замоли их да у Боку не улазе док му не стигне одговор на писмо што га је управо цару рускоме а тиме и савезним дворовима.

У то био дошао инглески капетан Хосте и помогао владици узети и Котор. Генерал Готије преда кључе града Котора 27 Декембра једноме Црногор-

цу, црногорскоме губернатору, и једноме Бокељу, Винценцу Ловренчевићу. Три дана кашње Инглези оставе Боку владици са свим. Сад црногорски владика-кнез (од 31 Дек. 1813 до 27 Маја 1814) био господар цијеле Боке, Црне горе и Брда.

У Мају 1814 дође ђенералу Милутиновићу из Беча, заповјед да заузме Боку, и овај на 27 узме Ерцегнови а 2 јунија уђе у Котор.

Ово би по нагодби цара рускога и цара аустрискога у Паризу. Цар руски пише из Париза владици, да преда Боку Аустрији и увјери Бокеље да ће им ова њихова права ротпуно штовати.

Цар руски пише, Црногорац и Бокељ слуша. Овим начином Бока Которска би опет од Црне горе оцијепљена и овим је начином данас у круни Аузбурговаца.

II.

Ч Е Т И Р И П И С М А
М А Н А С Т И Р А Г Р А Д И Ш Т А

У П А Ш Т Р О В И Ћ И М А.

Примједба. Ће је у оригиналима џ, љ, њ, њ, пишем ја, је, ју, ј; ље не пишем «зијевно ј», нема га ни у оригиналима.

Три тачке (...) иза ријечи «рода», тачка уз ријеч «амо» (.амо), и три тачке (...) иза ријечи «стариема» у писму владике Саве значе да су изједена слова, што су онђе била.

Слово љ пишем у писмима владике Данила и Саве ш ч, а у писмима Санковскога и Милетића ш т јер га и данас црквени људи онамо изговарају ш ч а свјетовни ш т.

1117

Д В А П И С М А
У П Р А В Л Я Ъ Ъ
П Р И О Т О Р С К И Х В Л А Д И К А
П Р В О М Б О Ж Е Н С К О М

П И С М О В Л А Д И К Е Д А Н И Л А

Данило милостију божиеју митрополит скандарски и приморски.

(М П.)

Смерение наше пишет в Богу спасоносное место Режевиће Степцу Никову и Степцу Перезићу и прочим старешинам и ва сем опшче великим же и малим христоименитим људем кои живете у више речено племе и кои се повинуете закону Божију и нашему смеренију мир и радост да имате от господа Бога васех држитеља и от нашего смерения молитва и благосовение буди вами и доми и чеди ваши ми православними. По сих да весте како приходисмо между вами и между прочими христјани от вашега збора да се вами видимо и да вас по закону божију благосовимо и поучимо како ћете се Богу молит и добре и кренко с'држат своју православнију веру христјанскују шчо смо д'лжни свакому сказати и свакога учити и на прави пут настаљат да не бу-

демо истезани пред Бога, и ви нас лепо дочекасте и око нас се збирате и обешчасте се да ћете слушати и творити вољу Божију. Того ви ради пишем како обретох попа Луку неимушча инорије и подасмо му сие наше рукописание и благосовисмо му да ви буде пастир и учител да ви свешчена свршуе по закону Божију и по правилу свјатих Апостол и преда нију свјатих Отец, а ви њему да се повинуете и да га слушате шчо ће ви за добро сказати како своега пастира и наставника. А други поп ни калуђер да се нема ни у шчо мешат ни свешчена свршиват между вами без упроса и воље више реченога попа, ако ли би се кои наша непокоран те би преслуша сие наше рукописание, ако буде свешченик таковага имам задржана и лишена свакога свешченодејства, ако ли би био мирски човек таковаго имам проклета и отлучена от цркве Божие и закона христијанскаго, но се своему пастиру лепо повинуите и подобну му част творите. Тако знаите, и мир Христов с вами православними.

Мјесеца Маја 24, у Црмницу.

Лето 7209. 1700.

ПИСМО ВЛАДИКЕ САВЕ

«Савва владика божију милостију православни митрополит скандерински и приморски.

Иже ва древним завете такожде и ва новеј благодети јазге пријехом от свјатих апостол и от предања свјати отец такожде от свјато почивших свјати српски цари наши Симеона и свјатитеља Сави и прочих, кои свјато почивши цари наши уставе положише и цркве ва славу Богу воздвигоше и о тиех старних родех лоза која се находи од истога рода . . . иуверийъ (sic) кои е влада овом околном земљом и свиєм примориєм како пишу у старе бревелеђе от годиштех девет стотинех и к. г. у кое вриеме исти . амо стариема . . . Паштровићама оградю цркву и саборну манастир Прасквицу а после ето су у ваш збор свега четири манастира у кое се божествена правила извршују и ту су гробнице наших старних того ради нишем у сву пошчовану комунитад Паштровићех, свему сабору црковному и шетовному. Мои драги христјани, како се кому наредило о инорие тако да прифати сваки свога духовника. И ви попови

f

да имате пазит своју инорију за коју имате Богу одвет дат а манастиром толико свешченик поповска кућа толико ђер и мирска кои имају гробнице у манастире да има поћ сваки на в. задушне суботе кое су у годину и остале дане памети усапших просвуре пониет и свиећу и тамјан зашчо не свети Василие учи и свети Иован Златоуст ашче и свјат јест человек и на вас дух почивает добро му е просвуре у цркву носит и свиећу и тамјан на гроб запалит и тако ако би кои прекословио и непослушљив будет такови казни архиерејској будет подлећ и от цркве отлучен и саборнеј цркви клетви и анатеми биће предан а послушливим мир и благословение.

Из резиденције наше цетинские митрополе
у Станиевић 7 Ђенара 1752.

Архиереј Савва рукоју.

ДВА ИМЕНА
РУКОФВЛАДАЊА
БОЖОМ КОТОРКОМ.

Писмо статског савјетника Санковског, руског заступника на црногорскоме двору и у Боци Которској.

Препоштеној комунитаци паштровској.

С мојом жалошћу јављам вашем господству како неки од ваше комунитаци ниесу дошли да бране барјак нашега славнога Императора и свое отечество. Е ли поштено вашој комунитаци да остане императорски барјак сам, и господин митрополит у улице не пријатеља. Сам барјак и сам митрополит не могу бој бит, него унут заповиђите свиема ониема кои су преступили заповиед божију и царску, да иду упут гнат нашега обштега неприатеља, и без одговора да има бит испуњена ова моја наредба.

Из Новога 25 Мађа 1806.

Сшћенан Санковски.

Писмо руског мајора Милетића, заповједника града Будве и околине.

Господи главарима паштровским мој љубезни поздрав.

Проучите ову књигу добро. Много ми је неугодно виђети ови укор, ер вас све хвалим. Паштровићи су вазда се поштено одзивали црногорскоме владици, а колико сте се веселили кад је имао доћи и кад је дошао славни императорски барјак, и тако сте га радосно дочекали, па сад да и владика и барјак иду без вас. Ће је српска крв, ће је ваше старо ваљанство? Зар нијесу и Паштровићи све једно што и Црногорци и остала браћа од Боке? Кад су Паштровићи до сад остајали иза браће? Скочите, госнодо, и упут учините што ви се ође наређује, упут.

Заповједник од Будве
Милетић.

И Р И Л Ђ В И

ЗА ПОВЈЕСНИЦУ

ВОКЕ

КОТОРСКЕ

издао

РИСТО КОВАЧИЋ

свесчић други

У ДУБРОВНИКУ
Печатња Др. Прегнера
1878.

Et hoc olim meminisse juvabit.

Virg.

Трошком издачевим.

БИЉЕШКЕ

КАНОНИКА

Д.^{ра} А. КОЈОВИЋА

БУДВЉАНИНА.

И О П Р А Т А .

Биљешке, што овде издавам, преписао сам из једног рукописа, што се налази у загребачком музеју.

Био сам назад три године у Загребу, и велезаслужни управитељ, или боље утемељитељ онђашњега музеја, господин професор Љубић, видећи да се бавим купљењем података, да напишем малко повјеснице Боке Которске, пода ми исти рукопис, да видим, једа би у њему што за ме било, те ове биљешке препишем.

Ауктор је рукописа каноник доктор Антун Ковић из Будве, и писао га је у Будви под владом францеском њешто год. 1808, 9 и 10.

На корицама је рукописа забиљежено, да је 1848 био својина њеког Будвљанина трговца Антуна Медина и, да га поклонио загребачкоме музеуму њеки Илић.

На корицама пише и штогод важније: „libro del carnevale“. Ово значи, е је рукопис по пишчевој смрти био ништа мање него те худе среће, да се младост будванска њиме служила у покладним својим играма, а тим се и дâ растумачити: зашто је онако испрљан, испробијан, испаран, исбуцан, рутав, овђе без по листа, онђе без цијелог, даље без доста их, у Загреб стигао.

Овако је пропало доста и рукописа и других ствари, што би нам данас и у будуће биле од неизмијерне користи. Спомињем се, да сам у своје ђетинству доста пута гледао у рукама вође покладних награда (машкара), а овај се вођа зове арлекин, старе њеке писане књижурине. Да како, онда ме занимало само, како је мој арлекин пред нама ђецом хитро поскакивао, и час овог час оног својом дрвеном сабљом пуцаљницом по леђицама, а ђекад и њешто ниже, по месатијој страни, што наша конвенционално-морална правила складности не допуштају изрећи правим ње именом, за неки знак особите му милости пуцкао.

За каноника Којовића знам само, што је сам у свом рукопису забиљежио: да је био родом Будвљанин, да је свршио школе у Лорету и онђе добио час доктора, да се по свршетку наука вратио у свој родни град Будву, да је онђе постао одма попом, а на скоро и каноником, и да се у све како приватне тако политичне после свог града и окулине као важно лице мијешао. *Dopo che ripatriai, sono circa anni 40, пишe он францескоме делелату у Боци Которској, avendo fatto il corso de studi nell' Illirico Collegio di Loreto, ove anche l' insufficienza mia venne laureata, divenni presbitero e puoco dopo fui investito d' una prebenda canonica.* И потписивао се «доктор»; види се на потпису писма што га је писао 27 септембра 1809 барскоме арцибискупу Борцију (Borzi), администратору Будваске цркве; потпис гласи: *Il Canonico D. Antonio Dr. Coiovich.*

Из свега се рукописа види као и из ових биљежака, да се каноник Којовић мијешао у све после свог родног мјеста, не као просто важно, него као најважније лице, као њеки фактотум: он је био и дуовник и војник, и матрос и канунијер, и учитељ и кувар, и главар и пандур, и либералац и конзервативац, и суиста и комунац, и демократ и аристократ,

и владин и народан, и мушко и женско, што је год кохтио, све и сва.

Каноник је Којовић писао талијанским језиком, не, што би талијански језик био онда у родном му граду влалајућим, него као изгубљена овца, ђак лоретски, туђинско одгојче.

Да талијански језик није владао у Будви ни онда, као што не влада ни данас, ако прем је и Будва била пуна млетачких племића (*nobili*) и кнежева или грофа (*conti*), него да је владао наш српски: каноник Којовић најбоље свједочи, казујући, да је за велике свечаности учио ђецу рецитирати стихове српске (*gime illiriche*). Био би барем за дочек францескога ђенерала Мармона (*Marmont*) ђецу научио или прије рецитирању стихова талијанских него српских, или њеколико једних и њеколико других, да су дјеца знала и талијански, а дјеца би одисто била знала, да су им знали домаћи.

Надао сам се, да ћу у рукопису једнога доктора наћи што више, него сам нашао. Како му драго, није нити ово, што сам нашао, мале вриједности. И кад би се подобног још нашло, како у Будви тако по другим мјестима, повјесница би наша била опет далеко потпунија.

Најважније је у Којовићевом рукопису што као очевидац пише о владама, што су се у Боци Которској по паду млетачке републике (1797) до 1814 промијениле: како је црногорски владика-кнез Петар I. Петровић Његуш «Свети» Будвом владао; како се Будва први пут предала Аустрији и како су њоме владали Руси па Францези; за тим што пише за црквену повјесницу: о постању православне цркве св. Тројице у Будви, о црквици св. Саве такође у Будви и о приходима католичкога пароха града Будве; најзад што пише о преласку Махмуд-паше 1785 про Паштровића и о Кули Бошковића, на граници Боке и љуте Арбаније. Остало; ког има добра пола рукописа, не вриједи нити мастило, којим је исписано.

Пријепис је, што издавам, пријепис најважнијега, али не свега, зашто? Чујте једно понашање: Била је наредба под млетачком републиком, кад брод трговачки сретете брод државни, да га поздрави пуцањем из својих топића. Њеки капетан ово не испуни. Позван на одговор, рече да није испунио «за сто разлога.» Који је први? упита судник. Што нијесам имао праха», одговори капетан. «Доста,» на то ће судник, «не треба других.» Ни ја тако нијесам преписао све, јер нијесам све нашао, јер је рукопис по-

кварен, дакле мислим е ми се може опростити.

Оригинал одговара за погрешке и ортографичне и све у опће лингвистичне. Неће, ухвам, ове погрешке сметати хисторику, колико би сметале граматичку, ако прем и хисторик ваља да иште лингвистичну тачност, јер се догађа да мањкавост ове великих препона твори.

За писца хисторије Црне горе, као и за биографа црногорскога славнога владике-кнеза Петра I. нијесу никако мале вриједности биљешке, што ћу да овђе наведем:

«Мудро мишљење неумрлог грофа Антуна Зановића предложи, и предлог би примљен, да се обрате црногорскоме владици и да га замоле, да сађе и да се заузме, да се одаље непријатељи (из околине), који су јавно и бистро пријетили е ће разорити град (Будву) за то што прима Францезе» 1)

1) Il saggio pensare dell' immortale conte Antonio Zannovich propose, e la proposta venne adottata, di rivolgersi all' arcivescovo metropolitano di Montenegro, e pregarlo onde discenda e si interessi ad allontanare li malintenzionati (comunisti dei dintorni), quali a chiare note si spiegavano che volevano distruggere la città (di Budua) poichè ricettacolo de Francesi.

«Сјутри дан иза доласка му (у Будву), владика нареди и постави грађанско редарство, које прозове буљук. Ово је редарство пазило на сигурност града, а такође и обављало неке судничке после како у граду тако у Паштровићима и у трим опћина, Мајинима, Поборима и Брајићима;» 2)

«Владика нас увјери, да ће нам бити чуван, па је и био, и живот и иметак, ради чега Будва га именује не «спаситељем, штититељем и јединим судијом»; 3)

«Кад би дошао когод из опћине паштровске, или из трију опћина (Мајина, Побора и Брајића) пред владикау, да му се жали или да што моли, буљук би одма пошао у кривца, разабрао посао, кривца глобио у новцу и штету коме би била учињена одма намирио;» 4)

2) Nel giorno susseguente dell' arrivo del Metropolita (a Budua), d' esso venne ordinata e stabilita la guardia della città, e questa guardia denominò buluch, quale vegliava alla custodia della città, ed anco amministrava in qualche modo la giustizia nell' interno della città, in Pastrovicchio e nelli tre comuni di Maini, Pobori i Braichi.

3) Il metropolita ci assicurò, che ci sarebbero, come invero lo furono, salve le vite e le sostanze, in virtù di che Budua lo nominò suo „conservatore, protettore e giudice assoluto“.

4) Se veniva alcun della comunità di Pastrovicchio, o delli tre

«За грајања б у љ у к а (што га владика црногорски био установио) улице су градске биле све добро чисте;» 5)

«Будва је била у власти владике црногорскога од 14 Јулија до 28 Августа (по новоме календару). У овом је току дана владика издао три прогласа и чинио да их јавно прочитају и на тргу прилијепе; обичавао је пак доћи прво на трг, онђе сјести и на уста окупљеноме народу садржај прогласа исказати и истумачити. Један се од ових прогласа тицао, да се народ и у граду и изван умјери у трошењу, или боље у расипању о прислужбама и крсним именима, у вјеридбама и свадбама, на рођењма, крштењма и укопима; 6)

comuni a produrre lagni ed istanze dinanzi al metropolita, il buluch veniva dall' offensore, esaminava l' affare ed a reo levava pena pecuniaria, e la parte offesa sul momento veniva risarcita.

- 5) Durante il buluch (che il metropolita del Montenegro aveva instituito) le strade della città erano tutte monde.
- 6) Budava fu in potere del metropolita dalli 14 Luglio sino li 28 Agosto. In questo periodo di giorni emanò tre proclami facendoli proclamar ed affigger in piazza; costumò però prima a voce, giungendo in piazza e ponendosi a sedere, dire e spiegare all' adunato popolo il contenuto. Di detti proclami uno verteva che la popolazione interna ed esterna si moderasse nelle spese, anzi nel dissipamento che pratica nelle doppie sagre, ne' sponsali, nozze, nascita, battezzi e mortori.

биљешка о леалности црногорскога владике-кнеза напрам Аустрији; 7)

најзад: «Кад је град (Будва) био у власти владике црногорскога Петра Петровића, оброте му се ришћани (православни), да им допушти да ограде цркву. Бладика их савјетује, да овим питањем не хитају, и послушају га, па кад град дође под владу Њесарову одрже ову жељу.» 8)

Ове биљешке неће бити узалудне ни код господе непријатеља српскога напредка, што су онако својски лајала, да се владама дичних српских кнежева не пушти ни колико је пуштено. Кад промислим на правичност пештанске владе прам народностима угарске круне, и на затворе Срба по Војводини и Хрватској приликом устанка Србије на Турску, а трпљење Мађара, бијеснивших на корист својих проsvјетиља Турака и сковавших сабљу Абдул Кериму,

7) Страна 10 и 11.

8) Quando il metropolita di Montenero Petar Petrovich tenea in suo potere la città (di Budua), li greci abitanti si diedero il moto ad avere da esso l'assenso d'erigere una chiesa. Il metropolita li persvase a temporeggiare, come infatti fecero, e quando si divenne sudditi di Sua M. I. R. Apostolica ottennero il suddetto permesso.

њиховом спаситељу цивилизације Европе, и како се речена господа непријатељи српскога напретка ове правичности нигда не ставише: ваља ми закључити, да им није била на уму способност влада српских кнежева за вршење правичности, него разлог, с ког би лајала и кад би била увјерена, да би могле бити угледом и најбоље владе на свијету, са старог разлога — немогућа поднијети да Србин подигне витешку главу своју; нити ће је оваке биљешке, оваки примјери, обратити, колико ни сапун обијелити прца; али неће нити бити без икакве по њу посљедице, па ми је опет доста.

А ова биљешка: «Што нас се нико није надао, подносили су се Руси баш похвално. Жељели су бити пријатељи са сваким. Никоме нигда на жао ништа не учинише. Часници (официјали) љубезни, војници учтиви. Били би увијек милостиви. Што се тиче богоштовја, било нам је слободно колико и под владом млетачком, владичином и аустријском. Једном ријечи: кад би се ко усудио рећи што хрђаво о Русима, барем о онима што су били у Будви, ваљало би га сматрати злом душом:»⁹⁾

⁹⁾ Contro la nostra comune aspettativa, si comportarono i Russi lodevolmente. Si procacciavano l'amicizia e la conoscenza.

како ће ова биљешка доћи црној души непријатеља славне наше браће Руса?

Ристо Ковачић.

za d' ogni condizion di persone. Non insultavano nè molestavano in conto alcuno. Gl' uffiziali manierosi ed il militare rispettoso. Indulgenti e niente severi. Quanto riguarda il culto, s' ebbe libero tanto, quanto lo era stato sotto li scaduti governi. In conclusione: chi volesse dir male de Russi, almeno di quelli che stazionarono in Budua, meritamente se gli converrebbe il nome di maligno.

•

I

Б У Д В А

ПОД ВЛАДОМ ЦРНОГОРСКОМ.

(1797)

Entrati li vittoriosi Francesi in Italia, li Veneziani quelle puoche truppe che teneano nella Provincia delle Bocche di Cattaro chiamarono a Venezia. Fecero anche delle leve, ed andettero de Pastrovichiani e de comunisti, ed anche qualche abitante di Budua. Domenico Bubich, figlio di signor colonnello e soprintendente Marc Antonio, formò una compagnia de Buduani e comunisti. Budua adunque rimase con un distaccamento di circa sedici uomini, e S. Stefano con tre soli.

Giungendo spiacevoli nuove da Venezia, cominciò a scoprirsi in questi circonvicini popoli del macchinamento a danno di Budua.

Circa la metà di Giugno (1797) con tre galeotte giunsero que' Pastrovichiani e quelli de' tre comuni che vi andettero come collettizie a Venezia e vociferarono essere stati licenziati e che la Repubblica era

caduta. Tali voci accrebbero in tutti li corconvicini la propensione a danni di Budua.

Il saggio pensare dell' immortale conte Antonio Zanolovich propose e la proposta venne adottata di rivolgersi all' Arcivescovo Metropolita di Montenero, e pregarlo onde discenda e si interessi ad allontanare li malintenzionati, quali a chiare note si spiegavano che volevano distruggere la città poichè ricettacolo de Francesi.

Per lator della lettera al Metropolita venne scielto l' ottuagenario protopoppe D. Nicolò Davidovich cappellano greco di Budua. Giunto esso al ponte, gl' insorti non gli accordarono andare più oltre.

Noi siccome avevimo perinteso, che la Dalmazia era stata occupata dagli Austriaci, così venimmo in determinazione di spiegare sul stendardo in castello bandiera ungherese.

Fra tanto si sparse voce che discendea il Metropolita. Una tale vociferazione sospese il spiegare la già approntata bandiera, e fra gli insorgenti calmò lo strepito e cessarono le minaccie.

De fatto circa l' ore 19 italiche si vide venire e giunse entro i recinti il Metropolita suddetto con puochissimo seguito. Approssimandosi egli al ponte la città e li Pubblici legni spiegarono la bandiera di S. Marco

con lo scarrico di tutta la artiglieria. Con gli ammassati (fuori della città) il Metropolita puoco si trattenne e entrò nella città. Si ridusse in casa del conte Zannovich presso l' infermo conte Antonio col podestà Pasqualigo, col sig: Bubich, Antonioli e con qualche altro nobile e cittadino. Puotea essere nell' unione io pure, ma reputai meglio non scostarmi d' un cannone che guardava la porta di Terraferma. Nel congresso nulla si concluse ed il Metropolita sorti dalla città, e sortendo uno del suo seguito ad alta voce disse: *Ko je Vladicin, neka ide na dvor*. Alcuni puochi greci abbracciarono il partito e sortirono frettolosi, ma de latini un solo il tale occasione prese, non a seguire il Metropolita, ma la fugha per salvarsi in Cattaro, come effettuò di tutta notte e fu il vicario D. Giovanni Bubich - Zampalovich.

Sortito il Metropolita s' assicurarono più che mai le porte. Inorse del mormorio nell' interno e fuori, noi decisi a far fuoco e quelli per aggredirci. In questa generale combustione due Pastrovichiani chiesero, e se l' accordò, il sortire dalla città. Questì sopraggiunto il Metropolita di puoco allontanatosi, gli dissero puochi parole in disparte, come osservai dal mio appostamento, ed egli retrocedette con loro

e col suo seguito e di nuovo entrò in città, riducendosi in congresso con quelli di prima, in casa Zannovich, dalla quale poi sortì e andiede ad albergare in una casa privata nella parte di Pescara.

Seguito ciò, ordinò il Metropolita si tenessero aperte le porte della città, avendogli il podestà per buon principio consegnate e cesse le chiavi, ed a piacimento chi che voleva entrava e sortiva, s'intenda degli abitanti, mentre a' comunisti era ciò vietato.

Circa le ore due della sopraggiunta notte il podestà Pasqualigo, preso me solo in sua compagnia, si portò dal Metropolita. Scorse un buon quarto d'ora sino a tanto che gli diede accesso per parlare, come fece in disparte. In brevi lo congedò, e sortendo il Podestà dalla casa del Metropolita, giunto al fondo della scala fermossi, e presomi per braccio disse: „Cannonico, ho terminato d'esser più podestà e dentro lo spazzio di tre giorni, devo coll' ufficiale e con li soldati partire,“ e di fatto così convenne fare e fece, imbarcandosi li 17 Luglio su d'una filucca esso, sua famiglia, l' ufficiale tenente Davila ed il puoco militare.

Nel giorno susseguente dell' arrivo del Metropolita, d'esso venne ordinata e stabilita la guardia della città. Formolla di sessanta individui, cioè venti a-

bitanti, venti Pastrovichiani e venti dei tre comuni, e questa guardia o corpo denominò *Buluch*, quale come dissi vegliava alla custodia della città, ed anco amministrava in qualche modo la giustizia nell' interno della città, in Pastrovichio e nelli tre comuni di Maini, Pobori e Braichi. Si stabilì a cangiare li componenti di detto Buluch ogni otto giorni, e così si praticò sino a tanto che giunsero l' armi austriache.

Il Metropolita ci assicurò, che ci sarebbero, come invero lo furono, salve le vite e le sostanze, in virtù di che Budua lo nominò suo Conservatore, Protettore e Giudice assoluto.

Il Metropolita stazionava in una casa sita in Piscara, ora casa di Nicolò Ivannovich di soprannome Mergud, ed al palazzo ove abitato avevano li podestà si portava soltanto in occasione di qualche d' esso voluta addunanza, ovver dalla nobiltà, cittadinanza, o popolazione, ricchiestagli.

Li 18 adunque Luglio si unirono i nobili nel palazzo detto e, previo l' invito, vi giunse il Metropolita. Quivi gli presentarono la carta contenente la dedizione volontaria a S. M. Imperatore come al Rè d' Ungheria, e fecero constare il desiderio di spiegare bandiera ungherese. Penetratosi ciò dalli Pastrovichiani che s' at-

trovavano, non che dalli comanisti, corsero al palalazzo e vi s' opposero, in particolare li Pastrovichi. Ali nobili convenne cedere alla violenza ed addattarsi alla volontà delli più forti e de prepotenti, ed in fine di quelli che pochi piorni prima li volevano forse estinti. L'approntata adunque bandiera ungherese con la carta dedicatoria vennero poste sotto triplice sigillo.

Dal Metropolita di Montenero Petar Petrovich venne tenuta e governata Budua sino a tanto che giunsero l'armi austriache, il che segui li 28 Agosto del 1797. Dopo tal giorno come privato stette in compagnia del Generale Rukavina quej trè giorni che esso generale si trattenne. Se veniva alcun della comunità di Pastrovichio, o delli tre comuni a produrre lagni ed istanze dinanzi al Metropolita, il Bulak veniva dall' offensore, essaminava l'affare ed al reo levava pena pecuniaria, e la parte offesa sul momento veniva risarcita.

L'acquartieramento della maggior parte del Buluch era nel palazzo accennato, nella casa di rimpetto, ove anco esisteva prima, ed in attualità esiste la guardia di Porta Marina.

Durante il Buluch le strade della città erano ben monde, mentre ciascuno d'inanzi la propria casa si dava tutta la premura che di buon mattino fosse tolta

ogni immondizia, quando anche maliziosamente fosse stata dagli altri posta o praticata, in caso diverso era certo del lievo della pena pecuniaria valevole per abbeverare le Buluzie di racchia.

Budua fu in puotere del Metropolita dalli 14 Luglio sino li 28 Agosto. In questo periodo di giorni per un solo giorno si staccò, chiamandolo alcuni premurosi affari a Stagnevich. Emanò trè proclami, facendoli proclamare ed affigger in piazza; costumò però prima a voce, giungendo in piazza e ponendosi a sedere, dire e spiegare all' adunato popolo il contenuto. Di detti proclami uno verteva, che la popolazione interna ed esterna si moderasse nelle spese, anzi nel dissipamento che pratica nelle doppie sagre, ne' sponsali, nozze nascita, battezzi e mortori. Nulla però ottene nè con proclama, nè con persuasione.

Qualche giorno prima che giungesse alle Bocche il Bar. Rukavina, generale austriaco, fece correre un suo manifesto ed il Metropolita lo fece tosto pubblicare ed affigiere, intervenendovi personalmente alla pubblicazione.

Li 19 Agosto di buon mattino giunse capitano Marc Antonio Bellafusa sopra una pubblica galeotta d' esso diretta, spiegante bandiera imperiale. Non si

gli praticò alcun ostacolo. Esso Bellafusa esebì e diede una bandiera imperiale la quale il giorno susseguente al di lui arrivo, venne spiegata, e della bandiera ungherese, che s'aveva approntata e sigillata, come si disse, nulla si parlò.

Dopo che il Metropolita di Montenero, padrone di Budua (s'intenda interinale), enunciò che conveniva spiegare l'insegu imperiali e reali, ordinati vennero tripplicati segni con cassa militare, con quali circuendo tutta la città, s'adunò tutto il popolo [aumentatosi molto a motivo del giorno festivo di Domenica] sulla piazza del duomo. Quivi adunque addunato e da prescielti istruito ciascuno quanto far dovea, tutti s'inviarono, preceduti dalli nobili capi della città, e si portarono al Pubblico palazzo, ove si fece trovare il Metropolita, da dove praticate le debite formalità dalli nobili s'invìo e ridusse alla suddetta piazza, ove giunto ed assisosi in approntato seggio, circuito d'un numerosissimo popolo, il Metropolita, con quanto grave altrettanto affabile voce addimandò il numerosissimo suddetto popolo, se costante nella volontaria dedizione fatta all' Augusto Ces. Reg. Dominio spiegar voleva in quest'oggi sue Ces. Reg. Insegne nel luogo che eran solite vedersi di quel Sovrano, cui piacque

abdicarsi dall' aristocrazia abbandonando li sudditi, e rilevata dall' universal voce la ferma volontà, il Metropolita con esuberanza d' animo prese a dire della bontà e della clemenza di S. M. Imp. Real. Ap., le benefiche influenze, quali esperimenteranno que' sudditi che con docile e vera sudditanza si diporteranno, l' uso di tutti li diritti, possessioni ed immunità ecc., ed in pari tempo atterri, s'alcuno in qualche tempo ed in specialità nel presente, puoco istruito ne' proprij doveri, prestando orecchio agli inviti insidiosi, turbasse il buon ordine e mancasse alla debita sudditanza con delle contraffazioni alli sovrani voleri.

Compito ciò, il Metropolita entrò nella chiesa cattedrale, ove in eretto pomposo seggio, alla destra de capi de nobili della città, si pose con essi a sedere. Era il sacro tempio pomposamente addobato. In eminente luogo di rimpetto al Metropolita, sopra d' un ricco tappeto, stava la bandiera imperiale, guardata e custodita da quattro nobili cittadini, da due capi della guardia urbana ed altri duodeci individui abitanti e comunisti con armi sfodrate alla mano.

Io ascesi il sacro pergamo e lessi la dedica, ed il tempo che questa veniva nel suo originale presentata al Metropolita, con breve locuzione slava aumentai

nell' animo del numeroso concorso il giubilo e l'esuberanza.

Terminata la locuzione il sig. vicario Generale D. Giovanni Bubich benedì la Bandiera, e tosto levatosi il Metropolita la prese, e sopraposta già ad argenteo utensile la diede al nobile sig. Stefano Bubich, uno de capi della città e c' inviò a spiegarla.

Procedevano due capi della guardia urbana Vuko Morehicevich e Stojò Zanolovich. Seguivanli li nobili signori Andrea Antonioli, Antonio Suanis, Francesco Dabutovich e Paolo Maina, fra mezzo de quali era il Bubich che portava la bandiera. Imediatamente susseguivano gl' antichi cittadini Christofolo Jovovich, Antonio Anzolovich, Zuanne Micula, Marco Medin nobile di Lastua. Indi Ivan Martinović conte del comun di Braichi con Nicolò Pribilovich sindaco del comun di Pobori, poi Vuko Nobile, abitante Pastrovichiano con gli onesti negozianti Mattio e Filippo fratelli Mattesich, ed artista Vaso Zuza. Dietro a tutti questi nominati individui, scielti da tutte le classi all' onorofica guardia, veniva il Metropolita col clero seguendo li nobili cittadini ed il rimanente del popolo.

Con sostenuto grave passo si giunse sopra il più eminente sito del Castello, dalla parte di Ponente, e fat-

ta la corona al stendardo alle ore 9. an. m. si spiegò la bandiera. Alli sbari cento ed uno della città, accopiò il nobile sig. Domenico Bubich direttore d'una galeotta ex veneta tiri vent' uno ed altrettanti li direttori dell' altre due pur galeotte ex venete capitano Zorzi Mitrovich e Tenente Andrea Zenovich, Pastrovichiani.

Dal Castello con ordine già detto tatti si restituirono alla cattedrale; ove dal sig: Canonnico Parroco D. Fran. de Maggis s'intonò il *Te Deum* e recitate le precii *in gratiarum actione* e *pro Imperatore* terminò una si lieta azione.

Nel sortire dalla cattedrale il Metropolita col seguito de nobili capi del clero, ed altri, che tutti lo accompagnarono sino all' ordinaria sua abitazione, vennero dal Castello praticati undeci grossi sbari. Nelle contrade quasi tutte della città di coloriti caratteri si vedevano affissi gl' eviva nel seguente modo: W. F. II. Imperatore e Re.

II.
Б У Д В А
ПОД ВЛАДОМ АУСТРИСКОМ.
(1797 - 1806)

Otto giorni dopo che entrò nelle Bocche di Cattaro venne a Budua il Generale Matteo Rukovina, li 28 Agosto (1797). Egli da Cattaro venne sino a Sasi per la via di terra, e da Sasi a Budua con una filucca. Nel viaggio di terra l'accompagnarono tutte le quattro contee di Zuppa facendo continue salve. Tantosto che giunse a vista di Budua principiarono a suonare tutte le campane.

Sbarcatosi il generale col suo seguito, in mezzo al diffilato popolo s' inviò verso la porta, fuor della quale, tre passi circa, l'incontrò il Metropolitano

Dopo che il generale ricevette le chiavi ed eseguì le complimentevoli ceremonie e col Metropolitano e con li nobili, data destra al Metropolitano, s' inviò al quartiere approntatogli, e fu la casa, che era allora del tenente colonnello Pietro Xiftcovich, attacco alla Porta Marina.

Il Metropolitano, seguito da nobili e da parecchi altri, puoco si trattenne col generale nel quartiere, onde,

praticato il congedo, partì, e sortendo esso dal quartiere del generale il popolo adunato si disperse.

Circa l'ore 2. p. m. il generale andiede a pranzare. Ventitre furono li commensali, fra quali tre nobili della città, cioè il capitano Bellafusa, il colonnello Stefano Bubich ed io canonico Coiovich. Alle ore 3. p. m. per la via di terra giunse la truppa a suon de piffari e tamburi, tantosto guarnì le porte e li posti. Il capitano comandante era Dossen, e la compagnia che condusse era formata di trecento individui.

Li 29 Agosto, esaurendo l'ordine discesero tutti li suaccennati nel cimiterio presso la chiesa di S. Sabba, ed arrivato il generale li fece prestassero il giuramento di fedeltà, e con essi, li pure, il prestarono parecchi abitanti latini e greci; dopo di che il generale col Metropolita vennero alla cattedrale, e dopo che io celebrai la messa bassa si cantò il *Te Deum*.

Ove esiste la Banca de Giudici erano posti due eguali sedili, così che impari sedettero li suddetti due soggetti, a quali dando la destra li giudici e capi della città, essi pure vi stettero, ma appepiano, essendo li due suddetti sedili stati collocati a due gradini d'altezza.

In questo giorno dopo la funzione ecclesiastica dal generale venne condotto a pranzo il Metropolita, ed a

tavola furono trenta individui compresi l'oltredetti tre Buduani, e l'imbandigione fu di grasso e magro.

Per la decenza del quartiere del generale e quanto fu necessario per pranzi e rinfreschi, io era stato incaricato, e fu appoggiato il tutto alla mia insufficienza dal Consiglio nobile. Per le spese necessarie, tutte le famiglie nobili, eccetto che quattro indigenti, contribuirono preventivamente zecchini tre per cadauna, con obbligo di risarcirmi, se la spesa ecceduta avesse detta tansa; il generale però, nel momento del suo distacco a viva forza volle, che ricevessi dalle sue mani zecchini duodeci d'oro, con li quali si saldò la partita delle spese, nè costò alli nobili tutto l'apparato e preparativo, ristretti li conti, che sole lire 9 : 16 moneta longa di Dalmazia.

Li 30 Agosto dal Metropolitano venne condotto il generale con molto seguito a Stagnevich. L'accoglienza per ogni conto fu grande e distinta. Nel tempo del lauto pranzo molte furono le salve e gl'evviva, e quello fatto a S. M. Imperatore e Re ribombò con 21 tiro di mascolo. Il generale con la comitiva pernottò a Stagnevich, e nel giorno 31 Agosto, verso la terza del giorno discese il Metropolitano e preso l'imbarco vicino al ponte vennero a S. Stefano, fortezza sulla quale pochi momenti prima dell'arrivo del generale si spiegò dalli

Pastrovichi la bandiera imperiale.

Il giuramento di fedel sudditanza la comunità di Pastrovichio prestò dinanzi la chiesa di S. Nicolò del convento di Prasquiza. nel quale dopo si pranzò lautamente. Quanto si praticò nel convento detto per ricevimento e trattamento de due soggetti e loro seguito, il tutto venne da me prescritto e ordinato.

Terminato il pranzo si parti e si venne a Budua circa le 22½ italiane. Il generale incontante annunziò la sua partenza in quella sera per le Bocche. In poche righe fece estendere dal suo segretario un provvisorio governo per l'interno della città, come anco per li tre ad essa soggetti comuni. Circa mezz'ora di notte s'imbarcò sopra la galeotta diretta dal cap. Marc. Antonio Bellafusa. Il suddetto provvisorio governo nel suo originale si conserva fra le carte della città.

Entro lo spazio di susseguenti giorni corsero certe pubbliche lettere scritte dal corpo de nobili, con le quali spiegavano il loro discontento, che nella Giudicatura civile alli tre giudici nobili aveva il generale con la sua provvisorio intrusi tre cittadini. Questo scontento era stato espresso e scritto con immoderatezza. Essendo mio padre cancelliere, io, essendo egli caduto indisposto, non

composi, ma soltanto copiai e posi in netto una delle suaccennate lettere. Percepitosi dal Generale la lettera e certificato essere da mia mano scritta, sott' arresto sul momento mi chiamò, ed andiedi a Cattaro. Come feci la strada, così grondante di sudore ed incolto mi convenne a lui presentarmi. Mi sgridò e minacciò come non m'avesse giammai veduto nè compatito. Dopo d'aversi sfogato mi diede il permesso di giustificarmi se puotea. Gli feci constare la mia innocenza, e come era stato sforzato a scrivere. Mi ridonò sull' istante il suo compatimento, e generosamente mi imborsò della spesa da me incontrata per guide e cavallo, e quel giorno istesso volle che mi restituissi a Budua, accompagnandomi con onorifica lettera al cap. comandante Dosen.

Li tre cittadini, posti nella giudicatura, continuano a starvi sino l'anno 1805. Questo tribunale, formato da tre cittadini, si disse Località.

Dal generale Bar. de Bradi, quale circa due anni dopo che la Provincia divenne suddita di S. M. Imp. Re. Apostolica venne a presiedere in qualità di comandante civile e militare, fu decretato presidente e capo della Località nobile Antonio Zannovich. Attesa l'indisposizione continua di questo ragguardevole e virtuoso personaggio, e l'età ottuagenaria, fu nominato per vice pre-

sidente certo capitano Grammatica, comandante militare della città. Seguita la morte del conte Zannovich, nè Bradi nè altri comandanti della Provincia, venuti dopo d'esso, vollero nominare verun altro per la presidenza, e delli tre giudici nobili della Località sottoscriveva gli atti pubblici e la fede di sanità.

N. N. giudice anziano.

L'elezione delli tre giudici nobili veniva fatta dal consiglio nobile e delli tre altri dalla cittadinanza.

(Per una nuova insurrezione dei villaggi circostanti) la corrispondenza con Cattaro ci era interseccata, e puoche lettere nostre colà giungevano; ed in minor numero si percepivano, e ciò in virtù della scaltrezza di due corriere. Stazionava da qualche mese a Cattaro Mirislavo co : Zannovich e egli aveva trovato qualche mezzo, ma non pienamente sicuro, per ottenere e farmi giungere qualche lettera confortante, con la quale io poi incoraggiava ed animava gli abitanti, assicurandoli dell'arrivo dell'armi francesi. Il perinteso arrivo del March. Ghizilier, plenipotenziario alle Bocche, rinfermatomi dal conte suddetto, ci pose nella certezza della nostra deliberazione d'un pelago di mali.

Nella giornata dei 4 Marzo ci mancò ogni notizia da Cattaro, ma in questo giorno dopo le 9 an. mer. per il mezzo della nostra campagna si videro circa

sessanta Pastrovichiani preceduti da una bandiera russa intraprendere la strada di Cattaro, nel che di buon mattino erano stati preceduti dal comun intiero di Maini e di quello di Braichi. Fra li Pastrovichiani si conobbe esservi a cavallo l' Archimandrita Sava Gliubissa.

Li due comuni Maini e Braichi, prima di partire avevano invitato il loro colonnello sig. Bubich, se voleva con essi e sotto quell' insegne venire verso Castelnuovo; ma tale invito dal Bubich venne spregiato.

M' attrovava in questo istesso giorno in compagnia del comandante militare capitano Prati al torione, nelle prossimità del quale si fece venire un Zuppano, giunto in quel punto da Zuppa, e addimandatolo, se aveva a darci qualche nuova, ci disse con asseveranza che già Castelnuovo era stato cesso ai Russi, una squadra de quali da qualche giorno era alle Bocche e che domani sarrebbero li detti entrati in Cattaro. Tal novità ci diè motivo per ridere, e s' ordinò al Zuppano d' immediatamente allontanarsi, come fece a spron battuto.

Sebbene alla novità non si desse certo peso, la deficienza d' ogni lettera e derivazione di Cattaro ci pose in qualche pensiero, ed osservammo ne' greci abitanti sul momento della stentatura e dell' insubordinazione agli ordini del comandante militare e di quelli, al-

li quali ne' passati giorni stavano sommessi.

Il dì 5 Marzo prima di mezzo giorno s' osservò, che alcuni Pastrovichiani, appunto del numero di quelli che in jeri si videro partire, retrocedevano, e pochi momenti dopo, avvicinati uno dei nostri fidi esploratori ci riferì, che li retrocedenti Pastrovichiani portavano indubitata nuova della cessione di Castelnuovo alli Russi; e di là ad un' ora si sentirono tre tiri di mascolo nel convento di Prasquiza, il motivo de quali ci spiegò una barca che giungeva da S. Stefano, ed era l' accennato della cessione. S' ammutolì ed ansiosamente s' attendeano lettere da Cattaro, ed alla per fine un' ora prima che faccia notte giunsero e pubbliche e private, tutte annuncianti che la provincia era stata resa alli Russi, ed il cap. militare Prati ebbe l' ordine di rendere pure alli stessi questa piazza, e ce l' annunziò sull'imbrunio della notte. Il cattolicismo venne estremamente rammaricato, convenne però che non appalesasse il rammarico, e li greci non esternarono la loro illarità e contentezza sul momento vedendo compiti i loro desideri, ma l' esternarono puoco poscia e quando ebbero l' opportunità.

Conscio ciascun della resa della provincia e dell' entrata dell' armi russe nella città di Cattaro, tutti li

greci abitanti abbandonarono li posti e le guardie, e la città venne custodita dal militare austriaco e da pochi cattolici.

Circa l'ore tre della serena e placida notte ordinò il comandante ad un suo camerata, che dal suo quartiere trasportasse in magazzino militare una barilla di fisetate. Il portatore giunto con la carica in piazza dovea andare dalla casa Bellafusa alla marina e venne fermato d'alquanti abitanti, la maggior parte de quali erano greci quali a tutto costo voleano appropriarsi della barilla dicendo esser roba estratta in quel punto dalle pubbliche munizioni. Al rumore, che si fece grande, accorse il comandante Prati, e redendosi nullo il piacevole suo modo di persuadere li baldanzosi aggressori al rilascio, coraggiosamente ed anco con imprudenza incontrò a dire, e chiamò all'armi il presidio, quale accorse, caricò sul momento l'armi, e gl'aggressori cedettero, e se un momento avessero dilazionato, o resistito, inevitabile era il massacro, per oviar il quale non fu inoperosa la voce di poppe Marco Ruzzovich e l'insufficienza mia.

In aspettativa dell'armi russe, si continuava e dal militare ed in particolare dalli cattolici ad invigilare alla custodia della città, perchè vieppiù si temeva li minacciato saccheggio, aumentatosi il timore nel vedere

sciogliere dal porto le due cannoniere, il che seguì li 6 Marzo, ed in tal giorno giunse a Budua il militare austriaco che presidiava S. Stefano. Si continuava a tenere inalberata bandiera imperiale austriaca, e si tenne sino a tanto ch'entrarono nella città l'armi russe, ed allora venne mainata tacitamente con spargimento di lagrime di tutti i cattolici.

III.

Б У Д В А

ПОД ВЛАДОМ РУСКОМ.

(1806 - 1807)

Ad 7 Marzo (1806) circa l'ore 1½ p. m. giunse per la via di terra un ufficiale russo, tenente di marina Miloscovich, oriundo da Piperi, e con esso nove individui, soldati, di quelli che servono d'armo marino. Le porte stettero chiuse sino a tanto che ad esse si presentò il detto ufficiale, quale entrò con sciabla ignuda in mano, seguito dalla detta soldatesca e da Sava Petrovich, fratello del Metropolita, e dal suo segretario Giacomo Stefanovich, Podgorizano d'origine, nato in Budua. Gli abitanti di Budua, alla testa de quali il comandante militare, l'attessero e ricevettero al di dentro delle porte, e tutti si ridussero alla piazza, alla quale li soldati montarono guardia. Dal comandante austriaco il russo ufficiale ed il Petrovich vennero condotti all'abitazione del pretore, ove pure si ridussero i capi del corpo nobile. Il comandante austriaco si fece sollecito di tantosto consegnare all'uffiziale russo le chiavi della città, ma il Russo non volle in modo alcuno ricever-

le dall' Austriaco, esigiendo che consegnate e date gli venissero dalli capi nobili della città. Il contrasto durò non puoco, e l' ufficiale russo deliberò retrocedere con li soldati. Convenne adattarsi al di lui volere, che tali saranno state le di lui commissioni, non potendosi alcuno persuadere che fossero insinuazioni del Petrovich, che gli stava a latere.

Verificatosi ciò, con somma celerità venne approntata una bandiera bianca con la croce azzurra. S' ebbe ordine che circa l' ore 4 p. m. tutti s' avessimo a ritrovare adunati sulla piazza del domo con l' armi. L' ordine venne eseguito, e alla dett' ora si spiegò al luogo solito del castello la bandiera russa a suon di tutte le campane ed agli sbari di cannoni ed archibuggi degli abitanti. Siccome inaspettato fu il passaggio della nostra sudditanza in puoter russo, così nel spiegar la sua bandiera nulla si fece d' avvantaggio di quanto dissi, sicchè non vi furono, nè gli evviva, nè canti, nè alcuna pubblica festa o esultanza, non essendo li greci capaci stabilirla ed effettuarla ed i latini non si presero briga.

Quatunque l' ufficiale russo giungiesse in una giornata oscura e piovosa, con tutto ciò lo seguitavano molti Montenegrini e circonvicini. Agli abitanti s' impartì l'ordini montare i posti e le guardie praticate col militare

austriaco, e fu duopo ubbidire e continuare per qualche giorno. Li pochi soldati russi custodivan soltanto la porta, e la munizione. Il militare austriaco cessò d'ogni fazione, trattenesi qui però parecchi giorni in aspettativa del naviglio capace per dargli l'imbarco. Giunse cap. Scagliarin da Perzagno con sua polacca e verificò detto imbarco. Sortirono gli Austriaci a suon di cassa battente marciando militarmente.

Peranco gli Austriaci erano in porto, quando per la via di terra giunse da Cattaro per presidiare Budua una numerosa compagnia di granatieri russi. Detta compagnia stette pochi giorni, venendole dato il cambio d'un'altra pur numerosa compagnia di moschettieri, e questa compagnia stette per tutto il tempo che Budua fu suddita di S. M. Imperatore delle Russie, e venne diminuita solamente quando tentarono li Russi impadronirsi dello stato di Ragusa.

Contro la nostra comune aspettativa, si comportarono i Russi lodevolmente. Si procacciavano l'amicizia e la conoscenza d'ogni condizion di persone. Non insultavano nè molestavano in conto alcuno. Gl'ufficiali manerosi ed il militare rispettoso. Con loro canto giornaliero divertivano, e nel tempo de baccanali con essi si stette allegramente. Indulgenti e niente severi, il che

rese in particolare i greci arditi ed insultanti a segno tale, che alcuni cattolici s'avevan deciso di dispatriare. Quanto riguarda il culto, s'ebbe libero tanto, quanto lo era stato sotto li scaduti governi; v'erano però de sentori di qualche restrizione procurata dagli abitanti greci. Ad ogni richiesta per condecorazione delle sacre funzioni e solenni processioni, il comandante accordava un competente distaccamento col suo subalterno ufficiale e cassa battente. Intervenevano i Russi e si trattenevano alle nostre funzioni, e si maravigliavano in certo modo non vedendo intervenirvi alcun greco. Nacque in essi Russi tale maraviglia nell'occasione della processione nostra del venerdì santo, alla quale non v'intervennero alcuno de greci, quando prima erano soliti intervenirvi parecchi uomini e donne. Gl'ufficiali erano molto amanti del giuoco, onde divertirono con esso più gl'altri che sè medesimi. Ambivano in certo modo, che se gl'andasse far compagnia alla mensa. In conclusione: chi volesse dir male de Russi, almeno di quelli che stazionarono in Budua, meritamente se gli converebbe il nome di maligno

Per comandante civile e militare venne mandato certo maggior Giovanni Miletich, uomo venturiere, che nella presente circostanza della cessione delle Bocche s'intruse nel comando. Uomo di limitata cognizione, nell'oc-

casioni sapea ben gridare. Egli viveva da suista, per quanto concerne la società. L'istanze che gli venivano fatte credea degiudicarle ben appoggiate alla rettitudine e conoscenza di certo pop Andrea Uglisich, Braichiano. Del comandante Miletich quest'era l'intimo consigliere, e se gl' approssimò anche Stefano Chiuda, abitante Pastrovichiano. Gl' interessi di questi due individui consiglieri del comandante non andiedero male.

Ad 11 Settembre dell' anno 1806 si celebrava per ordine pubblico la festa di s. Alessandro Nevski. Nella cattedrale si cantò messa solenne nel tempo che li greci dicean la leturgia, e contemporaneamente s' ultimarono, ed ambi i riti nelle rispettive chiese intuonarono il *Te Deum* accompagnato dal suono di tutte le campane. Si finì prima nella nostra chiesa, e li greci continuarono alcune preci fuor della lor chiesa, in piazza del castello. Oltre all' adunanza loro e concorso de latini, v'erano tre diffilati del militare russo che praticavan le salve.

Nel 1806 venne solennizzato anche il giorno natalizio d' Alessandro imperatore di tutte le Russie, in allora nostro sovrano. Questa festa si praticò li 24 Dicembre alla latina, 13 detto alla greca, nel seguente modo. A suon di tutte le campane accorse il popolo d' ambidue i riti, ciascuno alla rispettiva chiesa. Cosa facesse-

ro li greci, non indagai, ma poscia che essi ultimarono la funzione con sbari di molte cannonate il comandante della città, maggiore Miletich, venne nella cattedrale, e con esso il militare. Si cantò il *Te Deum* a suon di tutte le campane e ripetuti sbari. Si cantò poi la messa. Seguito ciò, avendo egli preventivamente praticato l'invito, la nobiltà, il clero, l'ufficialità e parecchi altri andiedero dal comandante ad una specie di rinfresco russo; verificato il quale, dinanzi la di lui abitazione, o quartiere, li miei scolari rappresentarono un combattimento detto moresca, e poscia ciascun d'essi ad alta voce disse un distico, differente l'un dall'altro, in illirico. Essendo il sito ove si battè la detta moresca stretto, nè potendosi verificare tutte le mozioni, il comandante volle che s'effettuasse sulla piazza del castello, e così venne fatto, intervenutovi esso comandante con gl'uffiziali e molto concorso.

Quando l'armi francesi giunsero a Ragusa, s'ebbe l'ordine d'approntarsi e d'andare alla guerra. Convenne adunque che gl'abitanti v'andassero, e guai a chi pretendea esimersi. Il comandante Miletich minacciava alli renitenti non solo, m'anche agli indisposti, in particolare alli cattolici, la fucilazione.

Vi fu certo Puran Spadier, Montenegrino, quale di recente era venuto ad abitare in Budua, che arditamente mi disse: „Anco tu, prete, vien alla guerra.“ Con indifferenza l'intesi e sul momento gli procurai venisse dichiarato capo condottiere della leva di Budua, e siccome ebbi la grazia di vederlo partire con tale onorifico grado, così di lì a giorni sette ebbi pure la grazia vederlo prossimo a spirare, come spirò d'una fucilata nel petto.

L'intimazione e l'ordine d'andar contro i Francesi portò, non in iscritto, ma a voce, certo *Turcin*, Braichiano, sicario e maligno individuo a cui convenne ubbidire.

Insortero delle contese, chi dovea portare la bandiera, che con sollecitudine s'approntò, ed a questa contesa s'aggiunse chi dovea pagare il valore della tela e la man d'opra. Conte Mirislavo Zannovich supplì alla spesa e calmò per questo conto il tumulto, e sul momento volle partire e rifugiarsi in Cattaro. Il plebeo poi Lucheta Dobrovodiza volle e sostenne di portare la bandiera.

Al far del giorno s'aveva stabilito partire, ma il condottiero Spadier con altri suoi simili volle s'antecipasse la partenza. Circa la mezza notte adunque suonò

a lungo prima in Prasquiza, da dove poi gloriosamente quasi tutto fù decretato.

Proseguendo la descrizione del nostro stato sotto il governo russo, è degno di rimembranza quanto avvenne, non mi sovviene ai quanti di Maggio 1807, nel tempo che si davano le battaglie nello stato di Ragusa. Circa un'ora di notte si udì, che si gridava dalla cima del monte s. Salvatore, che i Francesi praticavano lo sbarco alla spiaggia di Sasi. Il grido venne susseguito dalla scarica d'un archibugiata, e questa in puoco spazio di tempo fu susseguita da molte altre; così che entro un'ora tutti li circonvicini monti rimbombavano di sbarri e di tumultuanti voci. A tali rimbombi, il comandante Miletich fece batter la generala e tutti presero l'armi salendo a custodire le mura. Si praticarono tre cannonate, per chiamare alla difesa della città li popoli circonvicini e sollecitare le nostre barche, che pescavano le sardelle, a ridursi sotto le mura, come prontamente effettuarono. Dietro lo sbarro de cannoni s'augmentarono nei monti li sbarri d'archibugiate, e frettoloso giunse più d'un villico riferendo che tutta Zuppa inferiore ardea. A tal voce crebbe la confusione nella città. All'equipaggio delle nostre barche che giunsero si porsero le armi calandole giù dalle mura, non volen-

do il comandante Miletich aprire la città, ma puoco dopo volca aprirla ad alcuni Montenegrini, al che ebbimo ardire e corraggio in quella confusione opporsegli. Furibonde alcune femmine di rito greco scorreano la città, su per le mura e posti armati, e vedendo che si mancava de stupini per i cannoni, vi furono di quelle che diedero sul momento parte della camicia e traverse dette opregliace. Si spalancò la munizione e ciascuno si muniva di cartucce ossia fissetti. Ogni momento s'attendea l'arrivo e l'irruzion de Francesi, ma scorse la mezza notte e non si vide giungere alcuno.

Il conte Zannovich e da me venne proposto al comandante Miletich di permetterci sortire e con una delle nostre barche portarsi verso Sasi in osservazione e scoprimento di quanto colà succedeva. Non ci credette; ordinò bensì ad una delle barche pescaresche che esaurisca la nostra proposta, con ordine che, scoprendo navigli alla spiaggia detta, retrocedesse e, giunta che fosse alla punta di Mongrin, ci desse avviso col scaricare tre archibugiate. La barca andette e retrocedendo tantosto fu alla vista della città. Quanti erano imbarcati, tutti scaricarono i loro fucili e giunti in porto ci accertarono esservi de navigli a Sasi. Puochi istanti dopo anco da Stagnevich vennero espressi con l'avviso, esser-

vi su suddetta spiaggia nove bastimenti che praticavano lo sbarco di truppe nemiche. S'augmentò adunque l'interna confusione, alcuni s'addopravano intorno l'artiglieria, altri con armi alla mano scorreano la città e le mura, ed altri poi ascondeano e sotterravano gl'effetti. Arrivò l'alba, fece chiaro giorno e non comparve alcuno nemico, m'invece giunsero alquanti Pastrovichi, quali per combinazione dovettero pernottare fuori della città e di spontanea volontà s'avevano per la via di terra portati verso Sasi ad espiare quanto s'andava vociferando. Questi riferirono non aver trovato sulla spiaggia anima vivente, bensì in qualche distanza, a motivo della bonaccia calma, v'erano tre pelleggi ragusini provenienti dall'Albania con carico di legname di costruzione. Questo genuino rapporto non fu valevole per capacitare il nostro attento comandante, e ci obbligò non dipartirsi dai posti, e tenne le porte serate quasi sino mezzo giorno, lasciando che ciascuno andasse ad accudire agli interessi propri. Seppesi poi che tanto a Zuppa, quanto nelle vicinanze di Cattaro e dentro d'esso, vi fu nel tempo istesso la medesima vaciferazione, l'allarmi e confusione, e si credette essere tutto ciò stato infantato per aver un momento a massacrare li cattolici di Budua e di Cattaro, ma che Iddio e quegli che

era alle redini del governo della Provincia l'avesse impedito.

Nel tempo del governo russo grande era la stentatura de callogieri e delli poppi greci. Sembravano governanti e direttori del governo. Osservai, che le sentinelle, al passar di qualcun d'essi, praticavano il trak, ed a qualche Archimandrita si presentava l'arma.

Un ufficiale russo ed un soldato quì in Budua s'ammogliarono.

IV.

Б У Д В А

ПОД ВЛАДОМ ФРАНЦЕСКОМ.

(1807 и 1808)

Siccome l'armi russe inaspettatamente giunsero in Budua, così d'improvviso se ne partirono, e Budua divenne suddita della vittoriosa Nazione francese. Dell'ostilità nello stato di Ragusa e delle piccole battaglie seguite nelle vicinanze di Castelnuovo nulla si parlava, ed il comandante maggior Miletich non pressava s'andasse alla guerra. Spargea delle novità in vantaggio degli Russi, ma se gli prestava poca credenza. A quelli villici che furono spettatori, e che semivivi avevano ripatriato, inibiva che ne parlassero ed egli solo col suo consigliere poppe Andrea Uglisich ne parlavano e rappresentavano come meglio sapeano. Intanto li 7 Agosto dell'anno suddetto (1807) si vociferò, che l'armi francesi erano pacificamente entrate nelle Bocche di Cattaro, ed il presidio de' Moscoviti nel giorno istesso si vide in moto praticando delle vendite di pane e di farine, e sul far della notte principiò anco ad imbarcarsi su d'una pollacca bocchese, che da parecchi mesi era

il guardaporto, capitaneggiata dal Nicolich, Cattarino. L'imbarco si praticò di tutta notte, così che fatto giorno, 8 Agosto, partì il militare russo rimanendo soltanto il comandante maggior Miletich in un mar di confusione. Gli abitanti di moto proprio si presero la cura di guardar le porte ed i posti sulle mura. L'ingresso nella città si credette bene accordare a pochi comunisti, e si negò in particolare a certi sospetti, a quali il Miletich volea se li accordasse. Sebbene l'ingresso non s'accordava, con tutto ciò li villici non minacciavano, ma dimostravano tutta la rassegnazione. Gregorio Anzovich, capitano della compagnia urbana, stava d'ispezione alla porta, ed io m'aggirava d'intorno l'artiglieria facendola guardare gelosamente d'alcuni fidi cittadini ed abitanti.

S'attendea di momento in momento l'arrivo della truppa francese, e fra tanto giunse dalle Bocche per la via di terra signor Stefano Bubich, che sostenne il grado di colonnello dei tre comuni, portando e riconfermando la nuova, già tenuta certa, che l'armi francesi erano già entro le Bocche, e d'aversi già esso presentato al generale Laureston. Ci demmo il movimento e la sollecitudine di costruire la bandiera, onde all'indomani spiegarla, ove si spiegava la russiana, la quale già al mo-

mento, in cui partirono e ci abbandonarono l'armi di quella potenza, mainammo con quella medesima onorificenza, con la quale, al giunger d'esse, venne mainata la cesarea regia, vale a dire a stride tacite.

Ora mi pongo a descrivere quanto si praticò nel giorno in cui si spiegò la bandiera francese e Budua divenne suddita di S. M. Gran Napoleone Imperatore de Francesi e Rè d'Italia.

Ad 10 Agosto circa l'ore 6 a. m., festività di s. Lorenzo, gl'abitanti tutti, vestiti il meglio che ciascun puotea, chi per genio e chi per politica, guarniti delle loro armi, s'addunaronò alla piazza del duomo sotto il castello. Di là vennero compartiti in tutti i siti ove esistevano i cannoni. Nella sommità del castello si spiegarono le gloriose e vittoriose insegne, al sollevarsi delle quali suonarono tutte le campane e scopiarono tiri ventuno di cannone ed un infinito, per così dire, numero d'archibugiate in tutte le parti della città. Accorse poscia il popolo alla cattedrale ove solennemente si cantò il *Te Deum*, dopo il quale un stuolo di giovanetti andavano percorrendo la città, esclamando: „Evviva il grande Napoleone!“ e ciò veniva ripetuto da quanti li incontravano.

La spiegata bandiera ci rese tanto coraggiosi e liberi che, continuando alla custodia delle porte e dell'artiglieria, a ciascuna comunità ed estero lasciammo libero l'ingresso, senza riguardo nè al quantitativo, nè alla qualità d' essi.

Ad 12 Agosto finalmente giunsero con un grosso trabaccolo bocchese le truppe attese. Il loro arrivo fu festeggiato con suono di tutte le campane, e con cannonate vent' una. Si sbarcarono presso il ponte e da colà marciando militarmente entrarono per la Porta Terraferma. Il loro capitano, comandante Morò, si sbarcò anticipatamente con altri ufficiali alla marina, ove incontrato dal giudice più vecchio, signor Zuanne Viscovich, con degl' altri nobili, nonchè dal capitano della compagnia urbana, Gregorio Anzulovich, e Cristofolo Jovovich, cittadini, che a canto del giudice Viscovich teneano le chiavi della città in mano, il quale nel presentarle al capitano comandante additandole disse: „Prenda le chiavi di questa città, custodita e guardata dalla cittadinanza,“ ed il capitano Gregorio Anzulovich gliele porse, e venne ringraziato. Il comandante venne acquarterato nella casa del conte Zannovich, li subalterni in altre case, e la truppa parte nel fu convento de PP. MM. OO., ridotto già in caserma dagli Austriaci, e parte nel ac-

casamento del Sugich, Pastrovichiano, evacuandolo Lucheta Dobrovodiza, sebbene aduceva fondamenti d'averlo acquistato dopo che lo vide liberato dal possesso che d'esso tenea il militare austriaco.

Di quanto abbisognò per fare la bandiera, composta di tre ferse, celeste, bianca e rossa, spiegata sul castello, incontrarono la spesa li nobili signori Stefano Bubich e Giacomo Viscovich.

Ad 11 vennero inoltrati cinquanta soli individui militari per presidiare la fortezza di S. Stefano in Pastrovichio.

Sino a tanto che s'ebbe la provvisoria organizzazione, le puoche istanze civili riceveva e terminava il giudice più vecchio del corpo nobile, tutto il rimanente era del puoter del comandante militare. Continuossi in tal modo per puochi giorni, mentre giunto alle Bocche il generale in capo Marmont, stabilì in Budua il vice delegato, ed il giudice di pace, addossando ambidue incarichi al nobile signor Mirislavo Zannovich, quale dopo otto mesi circa renunziò d'esser giudice di pace, non venendogli accettata quella di vice delegato, ma cessò d'esser anche ciò dopo che vennero soppresse tutte le vice delegazioni della provincia (1808).

Li 27 Agosto dell' anno anteriore (1807) venne dal generale in capo Marmont, duca di Ragusa, nominato e dichiarato per vice delegato di Budua e suo distretto il nobil conte Mirislavo Zannovich, figlio di qm. conte Antonio, cesareo regio possidente pur di Budua. Con tale nomina si dilatò la giurisdizione di Budua, venendole assoggettate, oltre li tre comuni, che lo erano, Maini, Pobori e Braichi, anco la comunità di Pastrovichio e le due contee di Zuppa, Boicovich e Gliubanovich.

Al conte Zannovich soggetto d' abilità distinta, ed in considerazione del suddetto generale e duca, come in continuazione lo fu presso tutti gli altri che di tratto in tratto vennero in questa provincia, come ad unico individuo capace in questo confinario cantone, s' appoggiò anche la giudicatura di pace a fronte della di lui resistenza.

In ambi gl' incarichi esso si cattivò l' aggradimento dell' autorità superiori, la benevolenza, tema e rispetto di tutte le giurisdizionali popolazioni.

Esigendo il governo che dalle comunità e comuni distrettuali venissero dati degli individui per formar le compagnie dette de panduri, indi altri individui per la regia marina, per vincere de popoli indisciplinati, la re-

nitenza in ambi due propositi, ebbe ad sperimentare fatica immensa colla personalità ed incontrare dispendj.

Bramoso dopo qualche mesé vedersi sollevato dalli gravi pesi indossatigli con gli suddetti incarichi, produsse ed umiliò la sua renunzia, e con vero rammarico la vide refudata. Dopo qualche mese la rinnovò, ed ottenne il sollievo dalla giudicatura di pace, quale venne data al signor Paolo Coda, Cattarino, ascritto alla nobiltà di Budua.

Continuò adunque il conte Zannovich a sostenere la vice delegazione, ma convenendogli giornalmente aver degl' incagli, si propose e risolvette onninamente sgravarsi del sostenuto incarco e vivere vita privata. Portatosi adunque nel mese d' Ottobre a Cattaro, favorito dalla massima presa dalli membri della nazione congregata di proporre la suppression delle vice delegazioni in tutta questa provincia, s' affrettò di reiterare la sua renunzia.

De fatto il dì 7 di Novembre percepi la lettera colla quale ottenne quanto aveva implorato, cioè esso sollevato, e depressa la vice delegazione di Budua. Sparsesi nel punto istesso la voce d' essere pure stata depressa quella di Castelnuovo.

Nel 1807, giunto da Cattaro conte Miroslao Zanolovich, il dì 13 Agosto verso sera spiegommi, coll' incarico di propallarlo, l'ordine del generale Lauriston a solennizzare il giorno onomastico del nostro sovrano Napoleone, cadente li 15 Agosto, e che conveniva si festegiasse, non men che con sacre funzioni, con festa cittadina. La spesa di questa festa, assese a qualche centinaio di fiorini.

Nell' anno 1808 il delegato guberniale, in allora Furlani, con sue circolari significò l'arrivo imminente del generale in capo Marmont duca di Ragusa, eccitando le località tutte della provincia ad esternare il giubilo per l'arrivo di sì ragguardevole soggetto. Aununciò consecutivamente la giornata del suo arrivo in Budua, e fu 13 Giugno. Ciascun ceto di persone andava gareggiando onde rendere la festa più brillante, in modo che la condizione di questo sito accorda. Ventiquattro de miei scolari battettero la moresca, fatta replicare per ben tre volte, e recitarono alquante rime illiriche, dedicate al soggetto.

V.
О ПРАВОСЛАВНОЈ
ЦРКВИ СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ
У БУДВИ

Della chiesa greca intitolata ssma Trinità. — Aumentatasi ed aumentandosi di giorno in giorno la popolazione greca entro i recinti di Budua e vogliosa d' avere una chiesa capace di riceverli all' assistenza delle funzioni, parecchie volte tentarono d' avere il permesso di costruirla in qualche parte della città, ma ottener non potetero il pubblico sovrano assenso, e convien dire il vero che alcuni puochi cattolici in ciò li contrariavano. A fabbricarla fuor delli recinti, non avrebbero avute delle contrarietà, ma non erano persuasi. Essendo podestà Zan Andrea Pasqualigo, che fu anche l' ultimo, con mira d' interesse stimolò gl' abitanti greci a prodursi con un memoriale ad esso per tale intento, che poi esso l' avrebbe scortato al Provveditor generale della Dalmazia, ed in certo modo m' astringe a fare un tal memoriale, facendomi in pari tempo praticare caldi uffizi dalli capi de' greci abitanti. Mi convenne formarlo, e fu del tenor seguente:

„Illustrissimo ed Eccellentissimo Signor Podestà.“

Di straniere non men che delle suddite circonvicine popolazioni da qualche tempo si sono ricovrate varie famiglie di greca religione e hanno formato domicilio entro i recinti di questa città. Il soave Governo clementissimo, siccome degli già domiciglianti rende felice ed invidiabile il soggiorno, così eccita la sopravvenienza d'altre famiglie delle suaccennate regioni, e di giorno in giorno si va aumentando il numero dell'anime, quale, essendo divenuto considerabile, move gl'umilissimi sudditi e servi, Protopoppa D. Nicola Davidovich, parroco, li Procuratori della chiesa, e gl'altri capi di famiglia, tutti della greca religione, quì presenti, col maggior ossequio prostrati dinanzi all'Eccellenza vostra ad implorare, che la sovrana Maestà dell'adorato Principe di questa tale aumentata popolazione venghi fatta consapevole e presti, come umilmente s'implora, ad essa il suo sovrano assenso all'erezione d'una chiesa entro questi recinti, giacchè questa, in cui s'aduna, che è anco di ragione latina e ristrettissima, essendo di soli piedi undici in lunghezza e circa sei di larghezza, cadente per l'antichità, pericolosissima, perchè contigua al deposito della pubblica polvere ed insufficiente nell'esaurimento del divin culto e della Religione, base principale sulla qua-

le s'erige la gloria, ed il splendore del pubblico adorato nome, da cui s'implora grazia.“

Questo memoriale venne presentato, e scortato con dispaccio giunse in senato. Non s'ebbe d'esso alcun riscontro per otto mesi crescenti, e frattanto cessò il governo veneto. Quando il Metropolita di Montenero Petar Petrovich tenea in suo potere la città, li greci abitanti, si diedero il moto ad avere da esso l'assenso d'erigere una chiesa. Il Metropolita li persuase a temporeggiare, come infatti fecero, e quando si divenne sudditi di Sua M. I. R. Apostolica li greci ottennero il suddetto bramato permesso, e nel mese di Giugno, l'anno 1798, si diè principio alla fabbrica. Il Vicario D. Giovanni Bubich con alcuni come esso sperava, ch'avrebbe fatto giungere un divietto sovrano per tale erezione, ma in questo proposito fece quanto in parecchi altri, e quanto fa una botte vuota, cioè gran strepito; prova del fatto, la chiesa venne eretta.

Poscia (nel 1800) i greci ottennero dal comandante civile e militare della provincia, in allora generale barone de Bradi, il decreto di puoter ogn'anno fare la processione la sera del Venerdì santo. Per impedire tal processione, si formarono delle suppli- che, ma nulla effettuarono. A questa processione alcuni

destinati greci invitarono de cattolici, in particolare li capi delle famiglie nobili, ma non vi intervennero che due soli cittadini, gl' uffiziali del presidio austriaco ed io in abito di città, esigendo tanto da me il fine politico, poscia molto applaudito dal comandante supremo in Provincia, ma molto malignato presso il superiore ecclesiastico. Ebbi sempre presente che Cristo nostro signore nominò prima cesare, poi Iddio. Tanto dico e quegli, che mi può intendere, intenda.

Voglio anche soggiungere, che allorquando li latini fecero il memoriale implorante l' inibizione della processione greca, prodottomi a sottoscrivere, non volli, sebbene dagli autorevoli personaggi, anzi dalli *patres patriae* mi venne prodotto, e fui secondato in ciò dal solo ed unico personaggio conte Antonio Zannovich.

L' anno susseguente, cioè 1801, li greci non fecero l' accordata processione, a motivo, che implorato avendo di farla più estesa, non venne ciò dall' istesso governo accordato.

Rimarcossi che alla processione del Venerdì santo de' cattolici nel detto anno, e dirsi può ne' consecutivi non intervenne alcun greco quando prima la maggior parte d' essi interveniva. Maggiormente si prefissero di star lontani e di non intervenire alle funzioni cattoliche

come costumavano, quando penetrarono l' inibizione solenne, fatta dal monsignor arcivescovo (di Antivari) Borzi, amministratore della chiesa di Budua, che gl' ecclesiastici latini non vadano in modo alcuno ad accompagnare i loro morti, praticando pure tale divietto alli secolari, e soggiungendo che i cattolici non dassero, nè prendessero le femmine greche in matrimonio, nè accettassero li comparesimi praticati. Questi divietti praticò il zelante monsignor Borzi, ma s' osservi quanto esso praticò il dì susseguente all' emanazione del suo divietto. Siccome s' attrovava in Budua, così si produssero da esso alquanti cattolici, pregandolo di modificare il suo decreto. Fu immobile e li cattolici, essendo seguita la morte del bottegaio Marco Giagnevich, v' andettero ad accompagnarlo sino la chiesa greca. Borzi nulla disse, anzi puoche ore dopo in compagnia del suo vicario Bubich oltre accennato si portò in casa del defunto, e non refudò d' accettare un candelotto e due taleri scarsi, il tutto portogli dal figlio del suddetto defunto in suffragio dell' anima sua. Lo stesso non isdegnò ricevere anche il vicario. Se qualcuno, leggendo questo veridico fatto, si può astenere dal ridere, s' astenga e rimarchi la saggezza ed il senno politico del prelado.

VI.

О ЦРКВИЦИ СВЕТОГА САВЕ

У БУДВИ.

Della chiesa di s. Sabba. — Questo santo, la di cui festa cade il di 5 dicembre, dicesi che sia stato ne' remoti tempi confalone della città. La sua chiesa, assai piccola, dopo la guerra di Candia fu data dal governo veneto alli greci che vennero domiciliarsi. Non saprei come conciliare l'esser stata chiesa del confalone, osservandosi sul sopraliminare incise le seguenti parole *Eccles. Frat. Min.* Il fatto si è che i PP. MM. OO. e gl'altri Regolari, che stettero nel covento, la tennero ed ebbero il dominio ed annualmente percepivano dalli greci sei libre di cera, o l'equivalente. Prossima al mare, sempre l'osservai in pessimo assetto, quantunque li greci v'incontrassero tratto tratto delle spese. Essi pure la salizarono. Ogni anno per la festa del santo in essa chiesa si cantavano li primi vesperi e la messa dalli Regolari sino a tanto che vi esistettero, e poscia dalli Capitolari. Sull'istessa mensa che celebravano li greci costumavano celebrare i lati-

ni, ma dappoi ch'è si seppe che un certo Poppa greco, detto Pop *Costo*, dopo che si celebrò la messa si fece lavare la sacra mensa, su d'essa più non si celebrò la messa, ma si praticò costruire un altare dinanzi la santa sanctorum over periferia e su d'esso celebrare la messa. Anco nel giorno di *tutti morti* si costumò e costuma praticar l'esequie e fuor e dentro della chiesa di S. Sabba. Mancati dal convento i Regolari un individuo del capitolo costumò e costuma di praticare nella detta chiesa quanto costumavano essi. Nell'anno 1808 della detta chiesa s'impossessò il militare, formando magazzino e poi deposito della polvere. Quantunque li greci non l'uffiziavano da qualche anno, uffiziando invece la nuova chiesa d'essi recentemente costrutta, con tutto ciò di buon grado socombevano alla contribuzione delle consuete sei libre di cera, nè desisterterro se non quando il Pubblico se l'appropriò. Sotto il governo russo però ai latini non venne accordato il praticare la consueta celebrazione ed il praticar l'esequie. La chiesa di S. Sabba procurarono li greci d'ampliare, ma il veneto dominio non accordò, non avendo voluto nemmeno accordare, che d'intorno via, su de pilastri, formassero un coperto per salvarsi dalla pioggia. Quando li greci principiarono ad uffiziare la lor nuova

chiesa, non dispogliarono appieno quella di S. Sabba e vi lasciarono dell' immagini, intenzionati tenerla per avere comodità nelle loro grandi solennità celebrare in essa di buon mattino una leturgia, ma ciò giammai effettuarono, celebrandone una sola nella chiesa nuova. Non desistettero però nè desistono prevalersi della campanetta posta sopra la chiesa di S. Sabba, suonandola tutti li giorni che esercitano qualche funzione, sebbene a canto della nuova chiesa abbiano due grosse campane.

VI.
О ПРИХОДИМА
КАТОЛИЧКОГА ПАРОХА
ГРАДА БУДВЕ.

L'atilità del parroco cattolico di Budua era un tempo tenuissima, riducendosi tutta ad alcuni panetti di pane detti Prosurizze. Di questi ogni famiglia ne mandava tre, il dì della sua sagra detta kersnoime, con una canata di vino divisa in due volte.

Monsignor Antonio Becich, patrioto, vescovo di Nicopoli, poi di Scardona, e poscia di Lesina, provvide mediante beneficenza d'una dama Rezzonico, che depositò in zecca di Venezia alquanto danaro, il censo del quale ascendeva a duodeci zecchini annualmente. Questo censo percepiva il parroco. Dopo qualche tempo si diminuirono i censi, e ne percepiva otto soli, come li percepì io negli due scorsi anni che feci parroco interinale

Caduto il veneto governo si perdette tal beneficio, ma dopo qualche anno l'austriaco governo assegnò al parroco di Budua mensilmente fiorini venti, ed un tale salario continuò a percepire anco sotto il governo russo e percepisce sotto l'attuale (francese).

VIII.

МАХМУД-ПАША БУШАТЛИЈА

У ПАШТРОВИЋИМА

(1785)

И КУЛА БОШКОВИЋА.

Mahmud Bassa Alia, in allora Bassa di Scutari, ritornando col suo esercito vittorioso da Montenero, ed ottenuto (se fu vero che lo addimandasse) l'assenso di passare per il territorio di Pastrovicchio, nel verificare un tale passaggio il dì 29 Giugno 1785, avendo la notte antecedente passata entro il comun di Braichi, giunta che fu la di lui avanguardia al confine, cioè a Zmi-leva uliza, ed esso Bassa col nerbo del suo esercito a Castel di Lastua e ne' contorni; iti ad inchinarlo alcuni primari della comunità, tantosto giunti li fece trucidare, e se ne annoverarono settantatre, de quali parecchie teste reccise osservai con altri Buduani che a quella parte accorremmo con cinque barche ben equipaggiate, tantosto che qui giunse la dolorosa notizia, prima del far del giorno 30 detto, le quali teste recise erano in ordine poste dinnanzi la chiesa di S. Elia. A tale massacro aggiunse l'incendio della maggior parte delle case, principiando da Resevich sino al confine de Paladi, e questo incendio impedir puotea in qualche par-

te una gallera che si presentò a quella rada allo spuntar del giorno, se avesse voluto il direttore dell' armo praticare il fuoco col cannone, ma s'astenne per consiglio d' un tal tenente colonnello Mida, caratterizzato poscia meritamente come uomo vile e codardo. Li Pastrovicchi quasi pressaghi di quanto successe avevano ricoverato le loro famiglie, mogli e teneri figli su piccioli scoglio uno detto scoglio Perasich, l' altro Catic. Sul primo, quanto fu ricoverato e rifuggiato, tutto patì crisi estrema, orrenda e nefanda, avendosi su d' esso portati i Turchi a nuoto. D' ogni sinistro andò esente quanto s' era rifuggiato a Catic, sì per la distanza, come per la sopravvenienza delle cinque nostre barche ben armate, le quali radean la spiaggia facendo fuoco continuo, e così impedirono che li Turchi si traducessero (ad esso scoglio) con due barche che esistevano in lor potere sulla spiaggia di Castel Lastua. All' ore due di sole il Bassa col suo esercito si levò e pose in marcia forzata verso Antivari. Seco condusse, per quanto si disse, diciassette Pastrovicchiani, e tre Braichiani; e fermatosi alquanto a Silezniza, ivi, o d' ordine suo, o li condottieri sitibondi del sangue, ammucchiati li schiavi suddetti li fucilarono, e pure tutti non perirono, avendone io veduto uno di detti ritornare in patria, e dal quale mi venne an-

che narrato il suo accidentale preservamento, e consecutiva fuga. Le donne, zitelle e il ragazzume col rimanente che s'aveva rifugiato a Caticch venne imbarcato sulla gallera e condotto in Budua, ed a ciò valsero molto anco le nostre cinque suaccennate barche. Non solo dalle località abbruciate, ma anco dalle prossime, le famiglie Pastrovicchiane si ridussero in Budua, ove sul momento venne spalancata, per così dire, la pubblica del pane e tutte furono sovvenute non solo in quel giorno ma in progresso giornalmente. In una delle barche Buduane m'altrovava io pure, e convenendomi con essa accorrere al trasporto, nell'approssimarmi al detto scoglio con tali clamorosi prieghi, urli e pianti chiesero le donne ed altri l'imbarco, che per così dire, ancora mi stanno impressi nell'animo, e sul momento ebbi a dire agli compagni: „Ove siamo? all'inferno?“ Non è possibile il descriverli. Dopo quell'irruzione se ne presagivano dell'altre e vociferavano; non seguirono però se non verso la fine d'Agosto, quando il Bassa ordinò la demolizione della torre Boscovich.

Stava questa nel 1875, come anco è nell'anno che scrivo 1810, dirrocata. Attesa le stragie praticata dal Bassa di Scutari in Pastrovicchio oltrascritta, e vociferandosi delle reiterazioni ostili, il governo veneto ven-

ne in deliberazione di restaurare la suddetta torre, e così presidiare quel confine ultimo di Pastrovicchio. V' esisteva qualche presidio militare a Castel di Lastua ma non era di pronto soccorso alle temute astili molestie nella località de Paludi, detta *Na Lugh*. Giunse pertanto da Zara con una squadriglia il generale di Dalmazia Falier, e s' ancorò sotto Scoglio. Chiamò a sè la comunità di Pastrovicchio, incoraggiò quella popolazione danneggiata, la beneficò con pane, e con qualche poco denaro; le presidiò S. Stefano come Budua, e dopo d' essersi trattenuto qualche giorno in istato di riserva, si ridusse in Cattaro d' onde ordinò il restauro della precennata Torre Boscovich promesso ed atteso dalli Pastrovicchiani.

Eran scorsi pochi giorni, che s' aveva data mano a tal restauro con guardie e con circopezioni. Penetratosi ciò dal Bassa di Scutari, ordinò tosto alla tenuta d' Antivari ed a quella di Zerniza sollecita ed immediata demolizione. Sparsasi una tale nuova, due giorni prima che seguì, ventisette Buduani (fra quali v' era io pure) si portarono su quel confine. Arrivati colà di tutta notte, ed in attesa nel sopraggiunto giorno di qualche molestia non s' ebbe alcuna. Giungevano per altro degli avvisi sconcertanti, Seguì frattanto l' arrivo d' una com-

pagnia de nazionali soldati diretta dal tenente colonnello Petricevich ed il trabacolo che la condusse diede fondo e fece lo sbarco a Popova Gniva. Venti individui di questa compagnia sotto la direzione dell' alfiere Zuanne Ruzzovich, Buduano, vennero ordinati d' andar ad occupare la torre, e lo effettuarono circa un ora da che fece notte e portarono seco due caannoncini detti di campagna. Li Buduani avendo tutto quel giorno patita fame, col giunger del trabacolo si ristorarono in specialità col beberaggio. Ben allegri si arrestarono a Popova Gniva e si posero anche su d' abbondante paglia a dormire. Circa l' ore cinque della notte s'intese uno sbarro effettuato dalla torre, si diè all' armi ed alcuni inconsideratamente a quell' ora s'inviarono correndo e gridando verso la torre, alla quale felicemente giunsero ed entrarono. Scorse il restante della notte senz'altra novità. Al far del giorno, dopo il tocco della diana, la torre venne aggredita dai Turchi e sì da vicino, che entro gettavano de sassi e tentavano d'entrare per la porta come per la scala formata di travi al di fuori pel comodo trasporto de' materiali. Il fuoco di quelli della torre e degli appostati nostri nel *Cagnos* era vivissimo e continuo, come lo era quello de molto numerosi aggressori, col quale si continuò per lo spazio d' ore cinque cre-

scenti. Nel principio dell attacco poco uso si potè fare de' cannoni, ma astretti gli aggressori ad allontanarsi alquanto, ambidue s'addoperarono e riuscirono di molta utilità; anzi, se ho a dire il vero come testimonio oculare e debil attore, riescirono d'intera preservazione delli pochi difensori in riguardo degli aggressori, mentre se con metraglia a lungi non s'arrestavano le colonne nemiche da tre lati, conveniva cedere e soccombere. Tantosto che la torre venne attaccata si diedero e praticarono li concertati disposti segnali, ma poco sussidio s'ebbe, attesa la distanza, da dove aveva a giungere. Entro e fuori della torre si contarono settantaotto individui, de quali furono ventiotto Buduani, ventisette militari, ed il rimanente Pastrovicchiani, che sostennero da tutti i lati il primo nemico urto, mentre poscia, durante il combattimento ne giunsero e da Lastua e da Resevich e quasi dall' intiero confine di questa comunità. De difensori vennero soltanto due mortalmente feriti, ambidue militari, e due Buduani alquanto maccati dalle pietre. Allontanatisi gli agressori ed iti di là dal confine, cadde una dirottissima pioggia, ma di puoca durata, cessata la quale l'uffiziale, tenente colonnello e comandante, ordinò che tutti s'avessero a ridurre ed unire a Popova Gniva ed estrarre dalla torre, portan²

do ciascuno quanto potea di quello che s'avea introdotto. Convenne ubbidire e ciascuno s'incaricò di quanto gli venne a mano in que' pressanti momenti. Io m'ententai d'ogni carico, ma l'umanità m'astrinse ad ajutare il trasporto d'uno dei feriti. Si stava a Popova Gniva e di mano in mano giungean soccorsi da tutte le comunità e comuni, così che in virtù de segnali circa i vesperi v'erano giunti de Chertogliani e Lustizani. Veniva tutto questo concorso obbligato ad arrestarsi e trattenersi a detta Popova Gniva, e vi stette sino a mezzo dì del giorno susseguente, nel quale dovette essere fremmente, mortificato spettatore della demolizione e dell'esporto de materiali di quella torre, la quale con tanto valore nel giorno antecedente era stata preservata da un numero sì tenue di difensori. Tali giunsero gli ordini del valente veneto generale e fu duopo ubbidire, osservare e restituirsi ciascuno donde era venuto. Dalle lettere del Console si seppe poscia, che degli aggressori n'erano periti sul fatto ventisette e che n'erano circa sessanta feriti. In quest'azione si diportò il concittadino militare Zuanne Ruzzovich da valente. Li Buduani ottenero dal comandante detto un magnifico ma dovutogli attestato, quale esiste presso li fratelli Marko e Vuko Marchicevich di qn. Zorzi, Pastrovicchi domici-

liati. In detto attestato v' esiste nome e cognome di ciascun Buduano che s' attrovò nel combattimento ; e se non erro, vi deve essere pure nominato certo Zorzi Scandalli Zaratino, quale accidentalmente s' attrovava a Budua e volle venire con li Buduani, e d' avvantaggio spronò qualcuno d' essi che non erano disposti venire,

Nell' anno susseguente, nel giorno dieci di Maggio, seguì qualche attacco delle truppe regolate e delle collettizie venete con quelle del Bassa di Scutari, ma non vi fu, per quanto potei sapere essendo spettatore oculare, alcun morto o gravemente ferito dalla nostra parte. Dalla nemica vidi quando venne una cannonata, che scoppiò dalla galleotta diretta dal tenente colonnello Michieli. squarciò e disperse un caval bianco col personaggio che lo calvacava. Anche in quest' occasione vi furono diversi Buduani, quali corsero nell' azione con alcuni Pastrovicchiani il più grave rischio d' ogni altro corpo militare e terriero.
